

Вінок.

Питанка друга.

уложив

О. Білоусенко

ВІНОК

ЧИТАНКА
ДРУГА

УЛОЖИВ
О. БІЛОУСЕНКО

83

84

84

38458

06

ВІНОК.

ЧИТАНКА ДРУГА.

УЛОЖИВ
О. БІЛОУСЕНКО.

533

ко соре дивинило

31301

Видання третє з малюнками.

Перероблено з другого і значно поширено.

Видання Полтавської Спільної Споживчих Товариств.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

141.4-9922

Львівська державна
наукова бібліотека

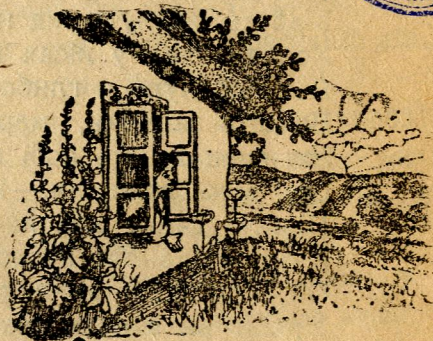
295

І.

Р а н о к.

Тепле сонце встало пишно;
Одягається розкішно
В ярь і золото долина,—
Встань і ти, моя дитино!
Ранку тратити не треба;
Дочувайся: із-під неба
Пісня жайворонка ллється,
То привіт тобі несеться!
Подивися на рослину:
Кожну квітку і травину
Криє божая сльозинка—
Діамантова росинка.

Вітерець на тебе дише,
Джереґелями колише
І на ушко він шепоче,
Щоб вставала ти охоче.

Я. Щоголів.

Х а т а.

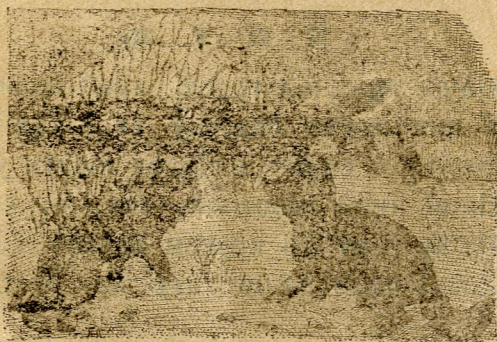
Наша хата під горою край долини
У вишневому садочку та в калині;
Вишні й сливи з гілок лізуть у віконце,
Наші ниви золотіють так, як сонце.
Нашу гору всі кругом далеко знають,
Добрі люде нашу хату привітають.

Я. Щоголів.

Спить мій малесенький.

Спить мій малесенький, спить мій синок,
Спить він, наслухавшись дивних казок.
Нащо-ж ти оченьки знову розкрив?
Спи, моя пташко, то вітер завив.
Стогне і виє уже він давно,
Б'ється і стука у наше вікно...
Геть, розбишако, в далекі степи!
Спи, мій лебедику, спи!
Ось уже й вітер затих, занімів,
Мабуть, заснуть під намет полетів...
Холодно там у лісах і лугах,—
Все потонуло в глибоких снігах.
Бігають зайчики, мерзнуть, тремтять,
Затишок хочуть собі відшукать.
Ось вони вгляділи,—кущик стоїть...
Пізно!—давно вже лисичка там спить.
Кинулись знову кудись на грядки,
Ой, ночувать там зібрались вовки!
Краще ви в поле біжіть за лісок...
Знайдете там ви соломки стіжок.
Глибше забийтесь, зарийтесь в снопки,
Щоб не знайшли вас голодні вовки...
Спи-ж, мій малесенький, годі гулять!
Зайчики бідні давно уже сплять!

О. Олесь.

М а т и.

Ізійшло багато ночі, сплять великі і малі, а каганчик все мигоче в хаті вбогій на столі. То на мить мов погасає, то ізнов заблима він, голі стіни осяває, стіл та лави коло стін.

Вбого, тихо у тій хаті, тільки прядка торохтить: не ляга ще досі мати, син давно спокійно спить.

Світло иноді освіте піл, де сон його повив; спить хлоп'я, рядном укрите, бачить море любих снів. Сниться хлопцеві пахучий ліс і луки у квітках і пташок рої співучі, сонце сниться в небесах; сняться забавки без краю, сняться радісні дні...

І щасливий усміх грає на губах йому в-ві сні.

Спить хлоп'я, щасливе снами, прядка ж тихо торохтить, наболілими руками, ледве можучи робить, довгу нитку витягає вбога мати удова. В хворих грудях заниває; як під гнітом голова,—та не кидає: на сина заробляти треба їй...

За годинию година йде, усюди супокій. Каганець у вбогій хаті ледве-ледве миготить... І пряде бездольна мати, син, щасливий снами, спить.

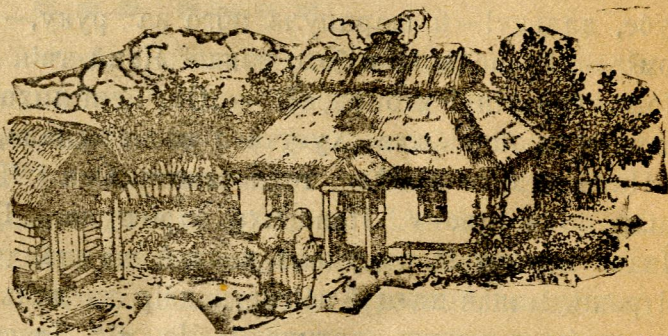
Б. Грінченко.

Н о в а х а т а.

Назносим каміння, назносимо глини, збудуємо хату з дверима у сіни та зробимо в хатці яснеє віконце, щоб сяло над нами, мов золотом, сонце.

А з житніх снопочків нашіта покрівля рівнесенько вкриє те наше будівля.

Та бузькові треба гніздечко

зробити, щоб чудно курлюкав, годуючи діти. Та зробимо в хат-

ці низенькі пороги, щоб нас не минали дідуся убогі, щоб, в хату вступивши, на лаві сідали, про дива колишні нам думку співали.

За хаткою буде зелений садочок, навколо із квітів ряшенький віночок. Та жито посієм за садом на полі, щоб хліба вродило голодним доволі.

М. Коцюбинський.

Л ю б а д и т и н а .

Рознеслася по селі чутка, що в Чаплинцях втопилася дитина. Стиснуло під серцем у Панасихи—вона ж там покинула свого Івася в дядька. Ще й голуби на степ не летіли, як Панасиха вже поспішала в Чаплинці. Недалека дорога—верстов п'ять буде, а матері здається більш, ніж сотня. Вона б птицею перелетіла—та ба! Коли дорогою доганяють її люде.—„Люде добрі, згляньтеся на милость Божу! Підвезіть мене до Чаплинців: там мій синок, мабуть, заслаб!“—„Не туди, гітко, дорога“, відказав крайній... Над дорогою пролетіли круки й закрикали... Щось ніби увірвалося в грудях у Панасихи. Вона швидче пішла дорогою. Аж ось стрічає чоловіка з Чаплинець. —„Дядечку!—пита його Панасиха:—Чи не бачили ви мого Івася, чи живий він? Чи нічого з ним не сталося? Голубе, дядьку!—й шарпнула його за руку,—чи не знаєте часом?“—„Господь із тобою, жінко! Який твій Івась, я не знаю. Може, ото він і втопився?!“—„Ох, мені лихо!“ скрикнула Панасиха та й побігла. Хустка з голови спала, свита розвіялась, а Панасиха то підійде, то побіжить. Ось і Чаплинці... Задзвонили по мертвому. Панасиха здригнула. „Боже мій, це мого Івася ховають!“ подумала вона й ще швидче побігла. Минає вітряки, минає хати й вбігає в двір до дядька.—„Дядьку, що ви зробили з моєю дитиною? Де мій Івась?“—„Мамо!“ почувся дитячий голос, і Івась кинувся до матері... Панасиха

скрикнула, вхопила Йвася—й материні сльози зачепали на біленьку дитячу головку.

„Казочки“.

М а т и.

Велике слово: „рідна мати“!
І горе дітям, котрим знати
Його ізмалку не далось!
Ростуть вони, мов на чужині,
Хиріють серцем в самотині,
Ім не хвата усе чогось.

І. Манююра.

Ч а й н а.

Ой, горе тій чайці,
Чаєцці небозі,
Що вивела чаєняток
При битій дорозі.
Ой, ішли чумаки,
Весело співали
І чаєчку зігнали,—
Чаєнят забрали.

А чаєчка в'ється,
Об дорогу б'ється,
К сирій землі припадає,—
Чумаків благає:
„Ой, ви, чумаченькі!
Ви ще молоденькі!..
Верніть моїх чаєняток,
Вони ще маленькі“.

Пісня.

Д в а с и н и.

Андрійко був у мене повновидий, ясноокий, кучерявий; веселий був хлопчик, жвавий. Було за день добре мені впе-
четься своєю пустотою, а ще лучче розважить. І посварюся,
й поцілую його. Він був старшенький.

А що вже Василько—тихий, сумирний; і в хаті не чути,
й на дворі не видно. Був якийсь задумливий змалку.

Андрійко село обіжить,—вернеться червоний, сміючися,
пустуючи; а цей, гляди, під хатою де-небудь сидітиме: землю
пересипається, або зілля всякі вишукує; розкопує щось—хро-

бачка вигребе, або метелика вловить,—дивиться, думає... Гукне Андрій, він увесь іздрігнеться. А коли, то було ляже в садку, та цілісенький день і пролежить нерухомо, мов прислухається до чого.

— Що це задумався, сину?—спитаю.

— Який цей світ великий, нене!

Ще хлоп'ям був, приземком, а всі вже зілля знав: і як зветься, й де й коли процвітає, й яким цвітом; і коли пташки у вирій одлітають, і коли прилітають із вирію—усе він тее знав.

— Не хайте його,—було мені кажуть люде.—Це йому так Бог дав!

Ото було тими вечорами довгими осінніми, як вже стомить мене робота, заберу обойко до себе на коліна, та почну на добрий розум навчати. Розказую їм про те, й про друге—толкуюся з ними. Отже мій Андрійко хутко й заскучає; так він і вариться: очі собі тре, й позіхає, й зітха. „Пустіть вже, мамо!“ проситься. А скоро пустив, чого не загадає! й гомонить і пустує, поки й сон зможе. А Василько буде хоч цілечку ніч тую довгу ізо мною сидіти, мене слухаючи та мені в вічі пильнесенько дивлячися. Поснемо. Вночі прокинешся,—не спить Василечко мій.

— Сину! чому не спиш?

— Так... Не хочу!.. Чого, мамо, ніч темна—невидна?

Було, як місяць у віконечко засвітить, Василечко дивиться, очей не зводячи. Та вже в ряди-годи впаде така нічка, щоб він спочив тим духом,—або зовсім нема йому сну, або-ж сні непокійні сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря занялася, вже й сонечко зійшло, а він міцним сном висипається, розкидався-розгорівся... Як його звечора трудно упрохати, так і підняти вранці. А прокинувся він, мій пустунчик,—і гуком його в хаті аж сохи

двигять! Ну бігати, гомоніти, гайнувати, аж усе піде жужмом! А само таке раде, веселе, миле... Та то вже, хоч жалко, нежалко, а треба впинити: й пострахаеш було й прикрикнеш на нього.

Василько, меншенький, навчає старшого брата. Андрійко скорий був, палкий як іскра, то було тричі на день і більш посвариться з дітьми на вулиці; а то й поб'ється за яку пусточку.

— Андрійку!—каже тоді Василь,—а що ти не веселий?

— Бивсь, от-що!

— Ото-то й бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі й не минулось; а як би ти не заводився, то й не смуткував би тепер, і не стидно було-б, що тебе побито!

А Андрійко йому своє: „І так сидіти нудно.“

Та знов югне з хати,—й слід загув!..

М. Вовчок.

Добра дитина.

У малого Петруся занедужав батько. Слабість була тяжка й тяглася довго. В хаті не було нікого, крім матері й Петруся: вони коло хворого ходили. Але мати виходила часто до господарства; тоді Петрусь оставався сам, пильнуючи, чи не треба чого батькові.

— Петруню,

— сказала раз

мати.—От тато заснули; я піду в горід накопати картоплі, а ти зостанься з татом.

— Добре!—сказав Петрусь, і мати вийшла.

Небавом затопило щось на дворі. Петрусь підбіг до вікна, а то сусідів Василь веде коней до води.

— Петре!—сказав Василь.—Ходи, сидай на коня, поїдемо на річку!

Петрусь любив їздити верхи, та й миттю скочив до Василя. Та лиш стрібнув на коня, оглянувся, побачив хату й пригадав собі хворого батька. Зараз зліз і сказав до Василя:

— Ні, не поїду: тато хворі, а в хаті нема нікого.

— Та ми небавом вернемось!—казав Василь.

— А хоч би й за хвилю!—відповів Петрусь.—Тато ходили коло мене ціле життя, а я би не мав одної годинки коло них посидіти? Ни-за-що в світі того не зроблю.

І побіг назад до хати.

Почула це мати, вертаючися, з горіда, і аж заплакала з радости. Обняла добру дитину й сказала ласково:

— Іди ж тепер, сину йди! Василь ще чекає, я остануся вже дома.

— Тепер, то що иншого!—відповів Петрусь і весело скочив до Василя.

Г а л я.

Ой я знаю, ой я знаю, чого Галя красна.

Перед нею й по-за нею впала зоря ясна.

Ой упала зоря з неба та й розсипалася.

Галя зорю позбірала та й затикалася.

Народня пісня.

Х а р и т я.

Рано встало золоте сонечно. Рано, утром із сонцем, прокинулася й Харитя. Хутенько зварила куліш, нагодувала слабу маму, сьорбнула й сама кілька ложок. Упоравшись, зняла серп із полиці, поклала в торбинку хліба та цибулі й зав'язав

лася рябенькою хусточкою. Далі поцілувала маму й каже:
„Піду я, мамо, на вулицю до дівчат—побавлюся трохи“...

— Іди, доню, та не барися!

Іде Харитя селом і якось їй чудно. Ніколи не ходила вона сама так далеко від хати. От вже й крайню хату минула, вийшла в поле й стала, задивившись у далечінь. І справді було гарно на ниві—несказано гарно. Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й полискувалися на сонці. Червоніло ціле море колосків із пшениці. Долиною повилася річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву. А за річкою, по-під кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелиться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче різа рути, темніє просо. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розклав великі шматки полотна білити на сонці. І над усім тим розкинулося погідне блакитне небо, лунає в повітрі весела пісня жайворонкова. Віють в полі чудові пахощі од нестиглого зерна й польових квіток.

І добре Хариті на ниві й лячно. Стала вона й не знає, чи йти далі, чи вертатись. Але виткнулася десь далеко з жита червона хустка жіноча, і Харитя згадала й хвору маму, й чого прийшла. Вона подалася стежкою межи жита. Босі ноженята ступали на втоптаній стежці; над головою, межи колосками, як биндочка, синіло небо, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим колоссям.

Харитя мимохіть зривала дорогою квіточки та йшла все далі. Аж ось і їх нива! Вона добре знає свою ниву; ось і ривчак той, що промила весняна вода.

Харитя поклала торбинку, взяла в руки серп і почала жати. Тихо навкруги. Тільки цвіркун цвіркоче в житі, шелестить сухий колос та инколи запідпідьомкає перепелиця. Жне

Харитя, але якось недобре йде робота. Довге стебло плутається, великий серп не слухається в маленькій руці, колосся лоскоче спітніле личенько. Аж ось щось наче впекло Харитю в палець. Вона вихопила руку й побачила на пальці кров. Серп випав Хариті з рук, лице скривилось од болю, на йому побігли сльози й Харитя от-от заплакала б гірко, коли-б не згадала про свою бідну маму. Швиденько обтерла вона кров із пальчика спідничкою, затерла врізане місце землею й почала жати. Стерня коле босі ноги, аж на плач збирається Хариті, піт великими краплями падає на землю, а бідна дівчинка жне та й жне. Якось обернулася Харитя назад, щоб покласти нажатую жменьку, глянула навкруги, й страх обхопив її. Адже вона одна на ниві! А ну, який страх вискочить із жита і задушить її. Раптом—фуррр... Перепелиця пурхнула перед самою Харитею й, тріпочучи короткими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало Хариті в грудях із переляку, потому наче спинилось, і Харитя скаменіла на місці. Одною рукою стиснула жменьку жита, другою—серп. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито. За хвилинку Харитя трохи відійшла. Серце знов застукало в грудях. Харитя наважилася тікати.

Стежкою наближалися дві молодичі. Харитя спостерегла їх, знову згадала недужу, бідну маму й, схиливши русяву головку, взялася до роботи. Вона мусить вижати жито. Вона мусить потішити свою добру нещасну маму! Молодиці наближалися до Хариті, впізнали її й глянули одна на одну.

— Ти що тут робиш, Харитю?—спитали разом. Харитя здригнулася, підвела очі на молодич і засоромилася.

— Жну... мати слабі лежать... нема кому хліб вижати... з голоду згинемо зімою.—В голосі її тремтіли сльози. Молодиці знов глянули одна на одну.

— Бідна-ж ти, дитино, бідна!..

Враз Харитя почула, що сльози дують її. Зразу дуже якось жаль стало їй слабій матері, дуже заболів той палець, що втяла серпом, заболіли ноги, наколені стернею, згадався переляк недавній; сльози, мов град, посипалися на землю, й Харитя, голосно хлипаючи, заридала.

— Що з тобою, дитино? Не плач, перепілочко! Мати твоя, дасть Бог, одужає, а жито ми вижнемо, не дамо вам згинути з голоду. Ну, не плач-же, квіточко!—Молодиці взяли на руки бідну Харитю, цілували, потішали.

— Ходім зараз до матері, хай вона втішиться, що має таку добру дитину...

Молодиці взяли за руки Харитю й подалися стежкою назад у село. Харитя йшла й тихо плакала.

Незабаром Харитіна мати одужала. Молодиці вижали удювине жито, хрещений батько Харитін звів хліб у стодолу, й сироти вже не боялися голодної смерті. Мати цілувала та пестила свою добру дитину, а Харитя щebetала:

— Хіба я не казала вам, матінко, що добрий Бог дасть вам здоровля й pomoже зібрати хліб? Хіба не на мое вийшло?..

М. Коцюбинський.

В е д м і д ь.

Стояла в полі коло гаю козака пасіка. Жив там старий козак із внуком своїм Михайлом. Ходить, бувало, Михайло в широкорукавій білій сорочці, у незмірних шароварах, у червоному поясі—в тому самому поясі, що він його сам купив на ярмарку аж у Кролевіці. Тоді-ж покупив він і чоботи свої з червоними закатами й ту шапку чорну, що він її дуже прилюбляє й помаленьку бере на себе, і що як візьме її, то дід сміється й каже: „Гляди, Михайло, гляди! рознесуть твою славу шапку ласі бджоли на мед!“ Білявенька, русявенька бо-

соніжка, Михайлова маленька сестричка Мелася, як почує, що дід говорить і сміється, зараз собі теж піддзвонює... Ота Мелася часто соромиться й ховається в траві або за вулїй, бо Мелася маленька, як вузлик, і скрізь може приховатись, а до того ще вона має надію, що як собі затулить хоч одне вічко (обох вона ніколи в світі не затулить,—хоче все бачити.), хоч одне вічко затулить, то й не знайде її ніхто. Страх була Мелася соромлива! Як загледить чужого чоловіка, то не то, що личенько, а й піжечки, здається, малесенькі порум'яніють, утікаючи. А яких пісень славних вона співала, яких казочок потішних уміла!

Оце-ж козак старий—звали його Загайний—погородивши загородь, поставив вуллів чимало: було їх там, наче снопків на добрій ниві—так виборно роїлися! Було раз-у-раз чути: „рій!“, „летить!“, „від поля! від гаю!“ То Михайло скрикне: „рій!“, а Мелася за ним, як у дзвоники перебиває: „рій-рій! рій-рій!“ То знов Мелася закричить: „летить-летить! летить-летить!“, а Михайло біжить вивіряти, чи правда; то знов дід, плетучи кошик, наче духом угадає, що рій надлітує й іде його накривати... Страх якого діла було в пасіці!

Одного вечора втомившись, лежав Михайло на траві в пасіці й дививсь у небо. Місяць уже блищав над дубом, ніби зачепився за кучеряву гіллячку. Мелася теж, утомившись, лежала й ворушилася, дрімала й питалася: „Чого це досі діда нема?“ А діда, як нема, то й нема—й у далечині не видно.

Пішов дід до вечора в селó та чогось довго забаривсь у селі, бо вже ніч глуха, зорі зорють, серпок високо підбився. Михайло заснув, а діда нема. І не чути—все тихо! Коли-ж разом земля загула від гаю, і щось важке наближається до пасіки. Таке важке, таке важке, що й не зважити на вазі! От воно, от воно!.. поронило лісу, суне по-між вуллів—і вулля валить, і квітки давить, і рожу, й калину ламле, і дуба кріпкого втрухнуло минаючи,—Господи-світе! Що-ж ви думаєте?—Страшений, патлатий, важкий ведмідь одвідав!

Що робити Меласі? Дрімота одлетіла, немов злякана птиця, й ручечки в жаху, в страху счепилися. Страшний-страшний гість! Нема порятунку! Братік Михайло коханий! Як тебе рятувати? Михайло спав солодким сном коло самої хижки, коло дверей, коли чує—трепещучі малесенькі рученята обвилися коло його, наче чіпкà хмелинонька, і голосочок шепоче: „братіку, братіку!“—„А що?“—спитав він, невідмикаючи очей сонливих.

— Ходи, ходи, братіку!
О, ходи-ж бо, ходи в хижку,
бо я тут сама боюся... Ходи,
братіку, ходи!

І малесенькі рученята тягли його сонного з усієї своєї маленької сили, і сльози палючі падали на його від жаху та від трусу, і сердечко маленьке колотилося коло його, вірненьке та щиреньке; а він, сонний, переступив два ступні ті в

хижку безважливо й знову припав, сном поклонений. Він не чув, як трепещучі рученята дурно мучилися й хрустіли, щоб його піднести, й не чув тихенького гіркого плачу.

А ведмідь, наче господарь, посува та оглядає, де кращий вулій, солодший мед і, як упав йому в око такий, зараз він лапу патлату туди, видира й ласує.

О Боже-Боже! Коли-б же Михайло спав, не прокинувся, коли-б же!.. Що буде, як він прокинеться? Він не послуха маленької, піде на ведмедя... Боже-Боже! Зараз ведмідь з'їсть її, зараз! Чи ж буде ситий він із неї? Дарма, нехай її з'їсть,—нехай братіка не займає.

А страшний ласач патлатий учища та й учища мед собі поволі й пороздоллі; часом подивиться на серпок місяцевий угорі, ніби кажучи: „ти, серпику, добре мені світиш“, часом ніби поприслухує: „здається мені, дівчинка тут десь плаче“...

Коли ведмідь кашлянув—ждати, що зареве... Ні, він пав долі, та як почне, необачний патlach, викочуватися та вивалюватися по траві!

Маленькі рученятка вхопилися за сонного брата, трохи не вломилися, а піднесли його трохи й сунули в хижку й зачинили його там.

— Що таке? Що таке?—скрикнув молодий козак, прокинувшись, може трохи злякавшись і потрушуючи двері.—Відчиніть-бо! Що таке?

— Братіку коханий, нічого... це я, це я!—одказував йому голосочок.

— Відчини-бо, Меласю!—скрикнув знов Михайло,—нехай я дверей не псую.—І знов потрушує дверима.

— Братіку,—каже маленька,—братіку--й оглядається округи й бачить: ведмідь устав і слухає й наче чекає на неї й от, наче засміявся—кляцнув зубами білими.—Пусти, пусти, Меласю!—кричить Михайло, й двері відскочили, маленька, як снопок упала, а ведмідь знов кляцнув білими зубами... Тут такий розкотився викрик голосенький та дзвінкий, та тонкий, що Михайло метнувся назад, а ведмідь чим дуж покотив до гаю, вгинаючи під собою землю...

І як Михайло схаменувся і підвів малу сестричку й розпитав, уже не було нікого ані видно, ані чути, й дарма вони насторожали вуха й здержувалися дихати, прислухаючися та сидючи вкупі близенько. Тихо все було. Місяць світить, зорі сяють.

Місяць уже ледве легенько світив, зорі вже ледве помаленьку блискали, коли вони зачули пісню козацьку, наче

дзвінок розбитий, або струну перервану, й забачили в доміні постать людську,—це дід ішов та співав.

— Діду! діду!—каже Мелася,—в нас ведмідь був.

— От, діду,—говорить Михайло,—Мелася завіряє, що ведмідь був у пасіці... Я спав міцно дуже, коли вона мене схопила, вкинула в хижку й зачинила й перелякала... Кричу „випусти!“—не випуска; мусів попусувати двері в хижці,—вискочив, а вона як скрикне, як верескне, аж в очах мені ясно зробилося, наче встрелили у вухо; схаменувся, бачу—вона лежить у мене під ногами, нікого нема, вуллі долі попадали, трава помнята, куці поламлені... Каже вона, присягається, що ведмідь ніби був.

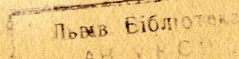
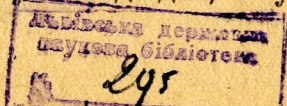
Дід усе приспівував спершу та всміхався, а як дійшло до „вуллі долі, куці поламлені“, то дід промовив: „гай, гай!“
прибавив ходи.

— А щоб ти не діждав до віку вже меду й покуштувати, лихий патлачу!—проклинав дід, підносячи та ставлячи вуллі, як треба,—бач якого наробив клопоту та шкоди!

А Михайло, помагаючи дідові, радив рушницю придбати добру на прийшлі часи й у думці вже націлював у ведмедя страшного з великою втіхою. А Мелася малесенька, ходячи за обома їми у слідок, удесяте оповідала, як той усе трощив і валяв, як покачувався і цокав зубами білими, і як мед учищав, і як наближувався-наближувався... ближче-ближче...

— Ну-ж, Мелася! дівчина, так дівчина, на диво здатна!—каже дід, усміхаючися та гляючи в сячє личенько перемучене.—Дарма, що з личенька спала, а справдешня козачка! Чи-ж не диво, що така цяпочка хотіла ще брата боронити та визволяти проти ведмежого зуба? Чи-ж не диво, що така безсилочка прогнала й настрахала ведмедя страшного?!

І лягав спати Михайло вже не раз із потайною надією, що от ведмідь знов одвідає, й уночі не спав, прислухавсь, і

брався за рушницю, що собі купив—тільки ще й досі, чутно не діждав патлатого він гостя-одвідача.

Отже й кінець тут. Дай, Боже, нам, вам і мені таку сестричку Меласю, щоб боронила та визволяла від усякого страшного ведмедя й проти зайця-стрибача, як хоробрий.

М. Вовчок.

Д і д.

..... Під горою
Між вербами та над водою,
Біленька хаточка; сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве,
Своє маленькеє внука...
..... Вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя—
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе; а дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: „Де-ж те лихо?
Печалі тії, вороги?..“
І нищечком старий читає,
Перехрестившись, „Отче наш“.
Крізь верби сонечко сияє
І тихо гасне... День погас,—
І все почило... Сивий в хату
І сам пішов опочивати.

Т. Шевченко.

Н я н я.

В темний вечір зім холодних, А у нас у грубці дрова
В парту кинувши книжки, І палають, і тріщать.
Ми збірались коло грубки От ми й кинемось на шию
Слухатъ нянині казки. Нашій няні, щоб вона,
На дворі, було, хуртеча Няня мила та хороша,
Та метелиця мете; Розказала нам, що зна:
За ворітьми коло вікон Про Івашечка, про відьму,
Сніг горбами наросте; І про пекло, і про рай...
По задвірках круте вітер, І почне писати казка,
Аж віконниці риплять; Тільки слухай—не зівай!

Я. Щоголіє.

Удовине щастя.

Ой, із-за гори та буйний вітер віє,
Ой, там удівонька та пшениченьку сіє,
А посіявши, стала волочити,
А заволочивши, стала Бога просити:
„Ой, уроди, Боже, та пшениченьку яру
На вдовиних діток та на вдовину славу“.
Ой, ще удівонька й до-дому не дійшла,
А вже кажуть люде, що пшениця зійшла.
Ой, ще удівонька й на лавку не сіла,
А вже кажуть люде, що пшениця поспіла.
Ой, ще удівонька не лягала спати,
А вже кажуть люде, щоб пшениченьку жати.

Народня пісня.

Сирота.

Я родом з присілка Скринченців. Моя мати вмерла й покинула мене маленькою. Я й не пам'ятаю своєї матері; але як почну думати та нагадувати, то мені здається, що моя мати

була висока та чорнява, гарна з лица, краща від усіх молодниць, скільки я бачила їх на світі, в доброму намисті, в червоній з торочками хустці на голові та в жовтих сап'янцях. І тепер де вгляжу високу чорняву молодицю в червоній хустці та в жовтих чоботях, то мені здається, ніби я побачила рідну матір. Як була я малою, то мені було не раз сниться, що моя мати чеше мені коси, влітає червоні кісники, вбірає мене в квітки та в стрічки, голубить та жалує мене. Мій батько жив не довго й покинув мене сиротою. Мене взяв до себе дядько.

Я жила в дядька, доки підросла. Дядина була для мене дуже лиха. Вона своїх дітей жалувала, давала їм гостинців, а мене все облишала. Оце було її діти пустують, вона на їх сердиться, а на мені згонить злість. Вона мене й лаяла гірше, й біла гірше, ніж своїх дітей. До своїх дітей, було, ледве доторкнеться долонею, а мене так лясне, що я не знаю де й дітися. Ніколи я не зносила нової одежі, ніколи я не мала нових кісників, нової спідничини, а латана сорочка все було світиться на моїх плечах. Я було дивлюсь, як дядина голубить своїх дітей, та все думаю про свою матір: як би була жива моя мати, вона б мене пожалувала й гостинця б мені принесла, й вишила б мені квітками сорочку, й купила б мені стрічок та квіток. Було ляжу спати, плачу та думаю про свою матір, то мені й сниться моя матір, такою, як я собі її пригадую.

Підросла я. Мене один чоловік найняв за няньку за три копи грошей та за сорочку. Господи, що я помучилася з його малими дітьми! Було хазяйка посадить мені на руку опецькувату дитину, а я ще й сама дитина: трохи не підвередилася тими дітьми. Хазяїни підуть у поле, а мене покинуть дома з дітьми. Дивлюсь я: чужі діти бігають, гуляють у сісібаби, в хрещика, купаються, а мені не можна й одступити від

дітей. Господи! як мені хотілося погуляти та побігати! Як би була жива моя мати, і я б гуляла з дітьми. Ой, мамо моя, доле моя! на що ж ти мене такою малою покинула? Я ввесь свій дитинячий і дівочий вік поневірялася в чужій хаті, у чужих людей і не зазнала ласкавого слова.

Стала я дівкою й найнялася за наймичку в одного багатого чоловіка. Хазяїни були люде добрі, та не було мені вільного часу ні поспівати, ні потанцювати, ні сорочок хмелем повишивати. Від ранку до вечора робота та робота, а прийде ніч,—упадеш на голу лавку та й заснеш, як мертва. Тільки почне на світ благословитися, хазяйка сама лежить, а мене будить корову доїти та до череди гнати. Було вийду на подвірря з дійницею, соловейки щебечуть, аж сади розлягаються; небо ледве починає червоніти. Я сяду доїти корову, а мені здається, що я стою коло припічка, в печі палає полум'я, а я висовую горщик із печи. Дою корову й сплю. Як би була жива моя ненька, вона б не будила мене вдосвіта з теплої постелі.

І. Левецький.

О д и н о а.

Ой, одна я, одна,	А ні братіка я,
Як билиночка в полі,	Ні сестрички не знала,
Та не дав мені Бог	Між чужими зросла
А ні щастя, ні долі.	Та вже й в'янути стала.

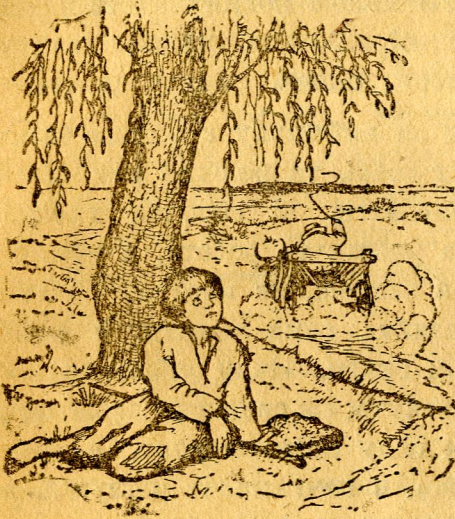
Народня пісня.

Кому більше.

Обділила мачуха двох своїх пасинків, кожного цілим пиріжком, а синові ні одного не дала та й каже пасинкам: „А ви ж дайте мойому синові хоч по половинці!“

І випало: пасинкам по половинці, а синові ціленький.

Сирота.

Округ курява лягає
На битій дорозі.
Під вербою сиротина
Утирає сльози,—
Покинутий, босий, голий,
Роду він не знає,
До прохожих, до проїзжих
Руку простягає:
„Христа ради“ людей молить
На хліб йому дати
Та від смерти голодної
Просить рятувати.
Люде їдуть і не чують,
Сироту минають...

Дарма сльози сирітській
Землю поливають.

О. Кониський.

Найгірший сирота.

Холодна осінь. Сіє дрібний дощик. Шляхом іде хлопець обідраний, босий. Сирота він безталанний. Знав одно горе, в наймах тинявся весь вік, робив, робив, а й чобіт не має! Іде, з думками б'ється, а на серці важко,—сльози очі застилають. Аж ось корчма при дорозі, а до неї простує четвернею у повозі якийсь пан... Ще важче стало хлопцеві.

„Господи,—думає він,—за що така кривда? В мене чобіт нема, а цей четвернею їздить“... От, коли далі дивиться,—аж слуги обережно з повоза виймають безногого каліку-пана... Пішов наш хлопець далі та вже не сумує.

„Хай він і четвернею їздить, а я парюю бігатиму“, думає він собі..

На заробіткн.

Вийшла з хати стара мати,	Обняла його, цілує
З матіррю дитина:	Та пита з журбою:
Драний брилик на голівці,	„Чи побачусь, милий синку,
На плечках—куцина.	Ще раз із тобою?“
Поминули село рідне,	— „Годі, мамо, побиватись,“
Плаче бідна мати:	Каже син: „об чому?
Син-коханець подавсь в найми	Пороблюся—Бог поможе,
На хліб заробляти.	Та й вернусь до-дому“.

Попросив благословення,
Пішов по дорозі..
А матуся все дивилась
Та ковтала сльози.

П. Граб.

Наймичка.

Тричі крига замерзала, тричі розставала,—тричі наймичку у Київ Катря провозжала, так як матір; і в четвертий провела небогу аж у поле до могили, і молила Бога, щоб швиденько верталася, бо без неї в хаті якось сумно, ніби мати покинула хату.

Після Пречистої в неділю та після першої, Трохим старий сидів. Аж зирк!—і наймичка ввійшла на двір. Побіг старий стрічати. „А я ледве додибала до вашої хати“. І внучатам із клуночка гостинці виймала: і хрестики, й дукачики, й наміста разочок Ориночці, і червоний з фольги образочок; а Карпові соловейка та коників пару, і четвертий уже перстень святої Варвари Катерині; а дідові із воску святого три свічечки; а Маркові і собі нічого не принесла: не купила, бо грошей не стало, а заробить нездужала. А ось ще осталося півбубличка! Й по шматочку дітям розділила.

Т. Шевченко.

У чоботаря.

Скрутно мені було в чоботаря. Вчити мене й не починали, а був я за попихача. Одному те дай, другому инше принеси. Хазяїн каже: „дай шило!“, а челядник з другої хати кричить: „дай щетини!“ А третій: „держи дратву!“ І всі в один час. І до кого спізнишся, той і б'є. А хазяйка зустрине—і та б'є: чому самовара не дочистив та побіг у робітню шило подавати. І вчись, і годи всім, і біля кухні порайся, і за попихача всюди бігай,—хоч розірвись. І за все б'ють. Б'ють чим трапиться: і кулаками, і копилком, і клесачкою, і всячиною. Спершу я, як нападуться на мене за віщо, то виправлятися починав, кажу: „Я не міг, бо он що робив“. А то вже й кинув, бо за це ще дужче б'ють. А далі ще погіршало. Челядники почали мене у шинок по горілку посилати. Понапиваються, б'ються. Довідається хазяїн, мене б'є: на віщо ходив по горілку. А не підеш—челядники б'ють за те, що не пішов. Годували всякою поганню. Намішають чогось у мисці—і не розбереш що. Іноді даси свою страву кішці,—одвернеться, не хоче їсти, а ти їж, щоб з голоду не вмерти.

Тяжко було. Дома я нічого не казав про те, як мені жити, бо не хотів матір смутити: однак з того не пособиться, що я їй скажу, а горя їй буде більше. Вона й так, як свічка, танула.

Так я жив і тяжко мені було жити. Іноді закипала в мене у серці така злість... Та я згадував, як мене мати навчала. І тоді я починав проганяти ту злість з свого серця, щоб злим не зробитися.

В. Грінченко.

П а с т у ш о к.

Мені тринадцятий минало;

Я пас ягнята за селом.

Чи то так сонечко сіяло,

Чи так мені чого було—

Мені так любо, любо стало,

Неначе в Бога...

Уже прокликали до паю,   Чого маленькому мені
А я собі у бур'яні   Тоді так приязно молилось,
Молюся Богу; і не знаю,   Чого так весело було.

Господне небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло—не пекло.

Т. Шевченко.

С т а р е ц ь .

На могилі хрест високий   І забив він три поклони,
На бік похилився.   І перехрестився,
Під хрестом, як голуб сивий,   І в далеку дорогу
Дід святий молився.   Знов іти пустився.
Свита в пірсі біліє,   Всюди тихо, всюди ясно,
Поясок із лика,   Вітерець лиш віє;
Через плечі подорожня   Іздалека край дороги
Торба невелика.   Чорний ліс синіє.

С. Руданський.

Рідний куток.

Іду я тихою ходою,   Обрив високий, гай, байрак,
Дивлюсь, аж ген передо мною   Хатки біленькі виглядають,
Неначе дива виринають,   Мов діти в білих сорочках.
З-за хмари тихо виступають: А далі сивий наш козак—

Дніпро з лугами виграває.
А онде, онде за Дніпром
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом.

Т. Шевченко.

С е л о .

Широкою долиною між двома рядами положистих гір тихо
тече невеличка річка—Растваиця. Серед долини зеленіють рос-
лини густі та високі верби: там стоїть село Вербівка. Між вер-

бами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома верхами, а коло неї невеличка дзвіниця ледве видніється з гілля вищої од неї груші. Подекуди між вербами та садами білють хати та чорніє покрівля високих клунь.

По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стелються городи та левади. По-над самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підем тією стежкою, глянемо кругом себе, і всюди побачим зелене, зелене море верб, садів, конопель, соняшників, кукурузи, трави та густої осоки.

От стелються розлогі, як скатерка, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходить до самої води. Подекуди по жовтозеленій скатерці темніють темнозелені куці верболозу—то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, ніби топольки. Між м'ягкими, обкладеними зеленим оксамитом, берегами в'ється гадюкою Раставиця на сім сажнів ушир, наче передражнює великі розкішні річки, як часом маленькі діти передражнюють старших.

Скрізь по обидва боки Раставиці стелються розкішні городи, жовтіють тисячі голов соняшників, що ніби поспиналися та заглядають поверх кукурузи на річку; там далі набігли над річку високі коноплі і залили беріг своїми гострими важкими пахощами. Довге гарбузиння наче простяглося бігти до води, як череда з поля. В одному місці розрісся чималий вишняк; там далій од берега, коло самих хат, ростуть груші та яблуні, розкидавши своє широке гілля по-над соняшниками.

Всі вулиці у Вербівці ніби обсажені високими вербами: то поросли кілки з огорожі. А між вербами знов зеленіють городи, темніють плямами коноплі, жовтіють соняшники.

Як залле Вербівку літнє палке сонце, як залле зверху золотом та сріблом соняшне марево, то весь кучерявий зеленочок здається буйними морськими хвилями, що десь набігли

з моря й залили й затопили долину і скам'яніли, піднявшись високо в гору. Дивишся й не надивишся, дишеш і не надидишся тим чистим, гарячим та пахучим повітрям.

І. Левицький.

В і т р я к.

Перше, що бачиш, як наближаєшся до села або до хутора на Україні,—це вітряки. Цілими юрбами повибігали вони геть у поле за царину, позаймали, немов вартівники, близькі могили і горбки і, обернувшись усі в один бік, ждуть, коли то їм доведеться попрацювати.

— Приходить осінь. Жовтий хліб ізжато, звезено на токи та в клуні. От уже люде й обмолотилися; час молоти надходить,—і до млина тягнуться важкі вози з мішками нового свіжого зерна,—стає завізно. Оттепер починається вітрякові робота. День і ніч крутяться його крила, немов доганяючи одно другого. Крила вертять вал; вал своїм зубчастим колесом чіпляє шестірню з вправленою в ній залізною штабою-веретеном. Веретено нижнім кінцем вправлено у верхняк, а верхняк літає, гуркотить, товче коритце, що під кошем: сам собі зерно достає та меле так, що аж курява стоїть та борошно течією в нижній кіш плине. Цілий день, а то й ніч сидить тепер мірошник у млині. Пильнує він, щоб усе у вітрякові було справно: щоб млин стояв на самім вітрі, щоб добре був підмазаний, щоб камінь був до ладу накований. А то, буває, випаде зуб з колеса і піде торочитись один зуб за другим; як же почне сходити з коша збіжжя, треба заздалегідь підсіпати нового; чогось то пішло буйне борошно—треба підтягти коритце під кошем, щоб менше зерна сипалося під камінь та ліпше б воно перемелювалося: краще мливо буде.

Надходить зима з морозами та білими шатами, а млин не вгамовується; ще частіше підїзжають до його сани з зер-

ном, ще швидче вертить він своїми крилами—і так до весни, поки стихне вітер та поки весняні хліборобські роботи одірвуть хазяїна від млина.

На хуторі.

Грицько Шугай живе собі на світі, мов на весіллі гуля! Жінка в його добра, і дитина в їх була мала—ще в колисці лежала. Хатина їх, серед зеленої лощини, біліє, як лебедик на воді проти сонця. Утонуло в запашному лісі маленьке зелене вругле подвір'я. Кругом його, мов захист, високий дубовий ліс, а по-між дубом береза, липина, кленна. Як вийдеш за ворота, а тоді за царину, так і розійдуться в обидва боки проти тебе веселі ниви, а на горбочку притулилась убога церківця. За нею видно тільки самі димарі з села Нехворощі. Хоч заховалося за церквою село від Грицька Шугая, та не заховався джерелястий, криничастий ставок, що підійшов під самий горбочок і висвічує в собі, як у дзеркалі, стареньку похиленьку церківцю. Тут утята пасуться і гуси гегечуть; молодіці, дівчата по-під вербами, в холодочку в жлуктах золять, на кладках вибивають прадами полотна, сорочки перуть, пісень співають. А де-які коло казана пораються. А дітвори скільки збереться з усього села! веселі такі, в білих сорочечках. Тут усякі ігрища позаводять і в „покочуся-повалюся“, і в „куці-баби“, й у „ворона“, і в „короля“. А де-які по-прив'язували мотузки до верби та й гоїдалися. Тут і гусятка жовтенькі ходили й плавали: як яке видереться на беріг та в траві заплутається та й покотить, як яблучко. Який веселий галас оддалеки чути,—справді весняний! Це так за ворітьми, як вийдеш за царину. А вернешся у двір до Грицька—тихо так усюди; тільки соловейки співають... Так душу тобі й торкає!

Грицько в пасіці порядкує. Бджілок годує, можлищі рої відділяє, новенькі вулики лаштує на нові рої. Цей рік коло

них ярини не було близько, то він свою пасіку далеко й не відвозив, а поставив за гаєм, над ярком, на врочищі Солодка Вода. Все в його спірно та гарно йшло: чи то того, що в його на душі так було ясно, чи то вже Бог йому, яко доброму і правдивому чоловікові, спорив. Коло вулїв що-ранку обійде, прихилиється, доглядається до всякого, прислухається. Кругом їх пообкошує, сухе пооббірає; тим часом нові вулії струже, споряджає.

Діда старенького до себе прийняв, усе до його гомонить, радиться, що коли лучче робити в господарстві, чи орати, чи сіяти. Він поважав старість не так, як інші селяне, що й рідного батька поти слухає й поважає, поки той при силі.

Увечері з дідом кулішу з салом на вечерю наварять повз пасіки в ярочку. До їх поприходять Палажка, жінка Грицькова, з дитиною, наймичка й наймит. Іде в їх весела вечірня розмова. Про все поговорять: як що краще зробити, де як по людях бачили та чули про господарство, про порядки, або як ходити коло хліба святого, коло скоту... Гарно іншому доведеться на світі жити.

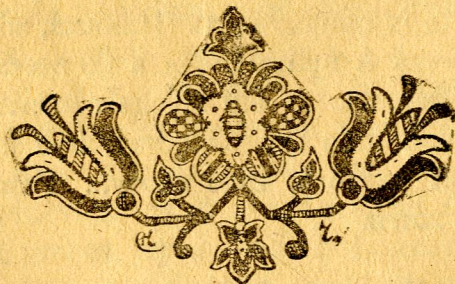
Г. Барвінок.

Покинутий хутір.

Он хутір той у бальці під горою,
Що ще колись дитиною малою
Його я знав. Тоді ще темний бір

Нерушимий стояв; а панський двір,
Як килим той, коло хоромів слався
І, ввесь в квітках, здавалось, аж сміявся.
Ніде кінця не бачилось ланам,
Од жовтих скирд ломило землю там;
На вільний степ, як хмара з-по-за хмари,
Без ліку йшло овечої отари
І рибою кишів холодний став;
А по-над всим блакитне небо слалось
І сонце йшло та хутіру сміялось...
Здавалося, що тільки рай святий
Колись стояв шанований такий!
Але годи пливли собі, як хвилі,
Щоб все в одній збіраться могили;
А з ними й все, що тільки ни жило,
Кудись пливло, усе собі пливло...
А небо теж все висне, не двигнеться,
І сонце йде та хутіру сміється!...

Я. Щоголів.

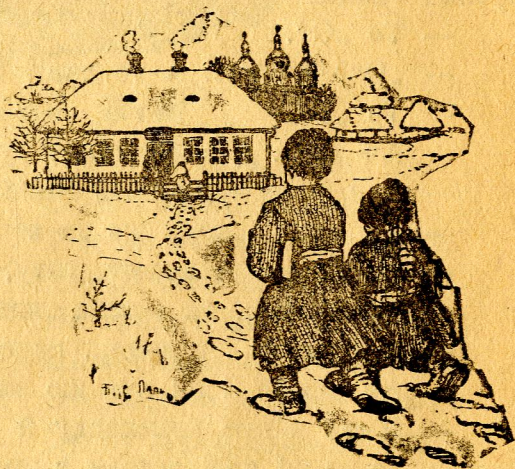

II.

Д о ш к о л и .

Ну, прокидайтеся, діти:
Ранок—до книжки пора!
Сонечко всіло залити
Все посереду двора!
Швидче вдягайтесь до
школи!
Кращі прогайте дні,—
Пізно вертати,—ніколи
Їх не завернете, ні!
Змалку кохайтесь в освіті,
Змалку розширюйте ум,
Бо доведеться у світі
Всяких назнатися дум.

Треба самим розвертати:
Як і до чого все йде,
Шлях безпомилушно взяти—
Той, що до правди веде.

II. Граб.

Ш к о л я р .

Миколка такий школярик гарнесенький був: сумиренький, соромливенький, млявенький, як дівчинка. Воно й училося—нівроку йому. Страх яке до книжки було: чита, одно

чита, а особливо як на урок загадають щось таке—чи про луку, чи про ліс... Ну й любило це!

— Мій синочку,—каже було мати,—гляди, слухай учителя! вчися...

— А вчися,—додає батько,—звісно, вчись! А ну, сюди книги! Багато вивчив уже?

— Оцю вивчив і цю, а цю... ось поки,—показує пальцем Микола батькові.

— Ото по бублик той? Ач, бублик який... Що воно за бублик такий?

— То „О“.

— „О“? Ач яке! А то далі? Що то за кочерга така?

— То „Г“.

— Ач яке!.. А картинки є тут?

— А є... ось,—знайшов Миколка.

— Ач як!.. А то-ж що за копиці такі?

— То хмара. А знаєте, тату, хмара з чого?

— Бо-йо-зна... як можна сили Божі знати?

— А я знаю!... з води... парю йде вгору.

— Ач який... і он про що зна!

— Я ще й про блискавку й про грім знаю. Це електричество... з землі набірається в спеку та й креше там і грюка.

Батько так дивиться на його, а мати:

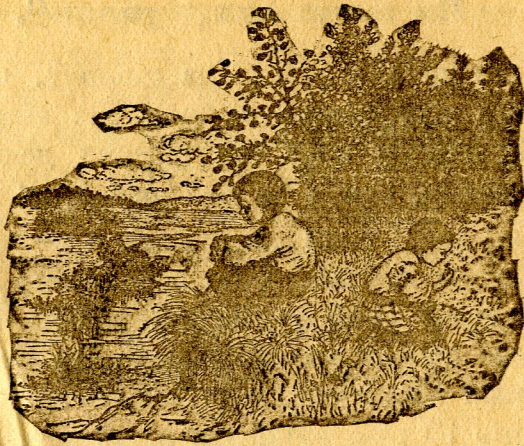
— Який! а ще-ж тільки другу зіму в школі він.

А. Тесленко.

Н е в ч е н и й.

Лихо, батьку, лихо, мати, що не вчили сина! І піде він в світ блукати, як та сиротина. Як між павами ворона поваги не має, так невчений в товаристві голову схиляє.

І. Франко.

Вчіться, діти!

Вчіться, діти! Мудра книжка
Скаже вам чогось багато
З того, що колись другими
І посіяно й пожато.
Тільки ви не озивайтесь
У книжках на кожен голос:
Геть відкиньте чорний куколь,
Вибірайте чистий колос.
Та і те запам'ятайте,
Що для всякого народа
Ще одна є з книжок книжка,
Та, що ми звемо *природа*.

Йдіть на гори, тихий беріг,
В гай, зеленую діброву:
Там ви вчуєте щось друге,
Інші річі, іншу мову.
На траві й квітках росинка,
Шелестіння й гомін гілки,
Щебетання й пісня пташки,
Скрип жука, гудіння бджілки
Там, де гаму не буває,
Другим чимсь на вас подишуть
І в душі добра і правди
Свій святий закон напишуть.

Я. Щоголів.

Шана й дяка.

Тим, що в поле йдуть орати,
Що плуги й серпи кують,
Що будують теплі хати,
Пишуть книги нам читати,

З шкіл науку подають,—
Шана й дяка тим велика
Од людей на вічні віки!

Б. Грінченко.

Як мене „заучували“.

Учити мене почали либонь на сьомому, коли не на шостому році мого віку. Давно те було: пів сотні літ минуло! Отже в старій пам'яті моїй той перший день мого вчення стоїть таким живим, немов би те вчора було!

Батьки мої хоч і були „панками“, а не цуралися старосвітських народніх звичаїв. А по народньому звичаю „заучувати“ дитину треба було на Наума, цеб-то 1-го грудня. В той день і мене почали вчити. У мене був дід по матері—пан-отець Корній Малинка, такий уже суцільний українець, що инакше не хотів і слова вимовити ні до кого, як рідною мовою. Старий уже, сивий і лисий він був тоді, як я його знаю; борода довга, густа та біла, неначе її сметаною вимазав.

Устав ото я на Наума, вмився, убрався, як звичайно, Богу помолився, прошу в нені поснідати й думаю: зараз, поснідавши, на ковзанку побіжу, поковзаюся, пограюся з хлопцями в сніжки. А неня застеляють стіл білою, чистою скатертиною і кажуть до мене:

— Підожди з сніданням; от зараз дідусь прийде і принесе тобі гостинця на снідання.

Я швидче до вікна, визирати діда. І так мені цікаво стало: якого-то він мені гостинця принесе.

Кортить мене, а дід не йде.

Дивлюсь я то у вікно, то на маму. Мама засвітили перед образами, положили на стіл цілий хліб, поверх його дрібок соли й сіли біля вікна. На столі ні ложок, ні тарілов нема.

„Що ж оце ми будемо таке снідати?“ думаю собі й подивився на шафу, на стіл, на полицю,—чи нема там чого приготовленого на снідання. Ні, нічого не видно!.. Кортить мене ще більше, а дід не йде... Мені вже вельми їсти хочеться.

Аж ось відчиняються двері: в хату увійшов дід, а за ним тато й дяк. Старенький був дяк—старіший ще за отця Корнія. Я прискочив до діда, поцілував його в руку.

— А де ж, дідусю, ваш гостинець?—кажу до його,—давайте швидче, бо я й досі ще не снідав: їсти хочу.

— Зараз, зараз і гостинця дам!—відповів отець Корній,—та ще й якого! Ти такого ще й не бачив.

Та з цим словом дістав книжку і каже до мене:

— Дивись!

Я хотів узяти в руки ту книжечку, а він не дав.

— Тривай,—каже,—трішки: твоя буде. А лепська книжечка?

— Лепська!.. Про що вона?..

— Про те, що треба кожному знати. Ця книжечка навчить тебе читати. Хочеш?

— Хочу, дідусю!

— Добре, добре, люба дитино! От з оцієї книжечки й будеш учитися; зараз і почнемо.

— А де ж, дідусю, ваш гостинець?—допитувався я.

— Та оце ж він і є,—відповів дід, кладучи на стіл зелену книжечку.

— Та й годі!—промовив я, трохи не плачучи: я сподівався не того.

Мама засвітили воскову свічку. Отець Корній надяг на себе епітрахиль, став біля столу, а мене поставив зараз біля себе; за нами стояли тато, мамо, сестри мої та старенький дяк. Отець Корній прочитав кілька молитов, потім казав мені положити три земних поклони; приложився до хреста. Тоді розгорнув на столі книжечку, постановив мене перед нею, дав мені в руку указку й каже:

— Ну, дивися ж отсюди в книжку: оце літери, чи букви, замічай добре: як яка пишеться, яка вона на вид, як називається та як вимовляється.

У мене забігали очі по всім літерам; я не тямив, на якій зупинитися; найбільшу увагу звернув я й більше за всіх подобалося мені „О“, бо воно нагадувало мені бублик.

— Ну, замічай же та говори за мною, а я проказуватиму тобі,—мовив отець Корній.—Оце перша літера зветься аз, а за нею буки, далі—віди,—і проказав мені всю азбуку, а я говорив за ним. Потім так само проказували тато, а за ним—мама, за нею—обидві сестри, а нарешті—дяк.

На цьому скінчилося „заучування“. Отець Корній віддав мені той зелений букварь, звелів знов положити три земних поклони, тричі осінив мене хрестом і казав подякувати всім, хто „заучував“ мене.

Тоді вже мама подала снідання. Поснідавши, я зараз метнувся до хлопців, щоб похвалитися хлопцям, що мене почали вчити, розповісти їм, як мене „заучували“.

О. Кониський.

Як почали книжки друкувати.

Не завжди люде користувалися такими книжками, як ми тепер. Були такі часи, коли не було не тільки книжок, а й паперу, на якому вони тепер друкуються. Замість паперу вживали спершу одну рослину, що зветься папірусом і на ній писали все, що було треба. Після того почали звірячі шкури виробляти так, що на їх можна було писати. Шкури, вироблені для писання, зветься пергаментом.

Але папірус не скрізь росте, а пергамент коштує дуже дорого,—от через це саме й не могла письменність дуже ширитися.

Виробляти папір найперше додумалися китайці—ще років тому більше, як півтори тисячі. Вони тіпали вату, збивали її в тонесенькі гладенькі плиточки й на них уже писали. Але вата росте не скрізь,—от і додумалися по інших місцях замість вати

вживати для паперу конопляне та льонне прядиво. Воно міцніше за вату й дає ліпший папір.

Але папір був дорогий, бо й прядиво не дешево. То й надумалися виробляти папір з ганчірок, бо ганчірки з того ж таки прядива, а коштують дешевше. Збирають ганчірки та всяке дрантя, добре вимивають його, рубають на дрібні шматочки й мочать аж поки з того не зробиться ніби густе тісто; розмазують цю гущу на довгому полотні, міцно качають, — отак і станеться на полотні великий, чистий аркуш паперу. Роблять те не руками, а машинами.

На цьому папері й почали писати замість папірису та пергаменту. Та все таки книжки були спершу дуже дорогі. Треба було переписувати слово за словом, сторінку за сторінкою, — і так усю книжку! Нелегка це праця була, того й коштувала дорого. Бідному чоловікові й досягнути до неї було трудно. Дешеві книжки повелися відтоді, як люде навчилися друкувати книжки. Перший додумався до цього Іван Гутенберг — уже п'ятсот літ тому буде.

Він надумався робити окремі маленькі літери, складати з них цілу сторінку книжки, а після намазавши їх чорнилом, перебивати на папері скільки хочеш разів і так сторінку за сторінкою друкувати всю книжку. Це було скоріше, ніж переписувати.

Як доміркувалися люде книжки друкувати, то зараз книжка подешевшала й поширилася серед людей. А разом з книжками поширилася й наука, письменність.

II. Методівна.

У г а д а й т е .

Був на горі гайок маленький;	Біліє лан, як полотно;
Туди частенько я ходив;	Якийсь дідок маха рукою
Стояв там явір зелененький,	І сипле чорнеє зерно.
Кругом широкий степ синів.	Дивуюсь я і серце мліє,
Дивлюсь я раз: по-під горою	Мов засоромилось воно.

„Чого,—питаю,—лан біліє? Щоб бачить, як лежить зерно;
На що це чорнеє зерно?“ Хто розуміє, той і сіє,
„На те,—дід каже,—лан біліє, Над цим працює світ давно“.

Широкий степ—то край наш милий,
Що в світі Божому живе,
А білий лан—*папір* то білий,
Зерно—*писання* світове.

Л. Глібов.

Розумний чоловік.

Була колись війна. Вороже військо наближалось до одного містечка. От багатирі звідтіля навтікача, захопивши з собою свої скарби. А один учений чоловік іде собі в одній одежі, не маючи нічого в руках. „Чого-ж ти свого добра не рятував?“— питають його люде. А він і каже: „Все мое несу зо мною, бо розум і все те, що я знаю, в мене в голові; а нема й на світі над розум та науку“.

У ч е н и й с и н .

Син учивсь у городі і приїхав на літо до батька в село. Батько й каже: „А візьми лиш, синку, граблі та підемо сіно гребти!“ А син задер до гори ніста й каже: „Я вчився всякої науки, а всі мужичі слова позабував: що таке граблі?“ І пішов геть по двору,—ходе й руки назад позакладав. Коли як наступить на граблі, а вони його як луснуть по лобові! Він тоді як одразу і згадав усі мужичі слова, та як крикне: „От, прокляті граблі! І хто їх тут кинув?“

Музики.

Десь у веселому краю зішлися у гаю ведмідь товстий та волохатий, всесвітній пасішник-ласун, завзятий цап-стрибун і телепень-осел ухатий, дурного розуму невдатний син, та передражник Мálпенко Мартин. Роздобули баса; цимбали, і скрипочка, і бубон є; прехорошенько посідали та як ушкварили—ой, лишенько мое! Хто в ліс, мовляли, хто по дрóва, аж на весь гай луна гуде! Ведмедів бас реве, не наче та корова із череди до-дому йде. Цап на цимбалах паличками і брязкотить, і дзенькотить, трусне борідкою, або хитне рогами, мекече, бурмотить. Між ними грає, не вгаває, на скрипку Мálпенко Мартин, кувікає, пищить, як иноді буває—залізе порося у тин. Осел силкується під кльоном, щоб всіх перемудрить, і, як у діжку макогоном, у бубон стукотить.

Злетілись гави і сороки, шпаки, чижі і горобці, регочуться, хапаючись за боки: „Ну так! удрали молодці! Нехай же їй, такій музиці, сполóхала наш тихий гай, не можна вдержатись ніякій птиці, хоч куди видно утікай!“...—„Ось цитьтебо!“ Мартин гукає: „почин невдатний иноді буває! Тривайте, братчики, не так ми сидимо,—от зараз я попорядкую“...—„Щось та не так—і я вже чую“, озвався осел: „ні, мабуть, не втнемо“. А Малпенко йому: „Та ну-бо“, каже, „годі! Не знаєш ти: музиці грать—не горобців полохать в огороді... Послухайте, кому і де сідять: ведмедику—під липою старою, а цапу треба під вербу, ослові—на горбу, я примощусь під бузиною“.

Заграли знов—ще гірш нема ладу!

Як-раз на ту біду і соловей тут опинився,—вони до його: „Ну, мастак, ти здорово співать навчився,—кажи по правді, що і як?“—„А що ж“, він каже, „вибачайте, ні те, ні се: хоч десять раз пересідайте, немає хисту—от і все!“.

П і д к о в а.

Трапилося крамареві на однім ярмаркові добре покрамарювати. Розпродав він увесь крам, набив кишені грішми, сів на коня та й поїхав до-дому, бажаючи за сонця прибути. Опівдні заїхав у город. Співчивши трохи, він почав збиратись у дорогу і звелів привести коня. Конюх, підводячи коня, й каже крамареві: „На лівій задній нозі в підкові не хвата одного ухналя“.—„То пусте“, одмовив крамарь, „мені лишилося тільки шість годин їхати, а до того я ще й поспішаюсь“. Над вечір крамарь ззову схотів одпочити і звелів дати коневі вівса. Через який час до нього приходить конюх та й говорить: „Пане, у вашого коня на лівій задній нозі немає підкови, то може звелите його підкувати?“—„То пусте“, відповів крамарь: „я незабаром буду дома, а тепер мені треба поспішати“. Поїхав він далі, та не далеко заїхав: кінь почав кульгати, а потім і спотикатися. Крамарь не зважав на це й усе поспішався. Кінь спіткнувся, переломив собі ногу та й упав. Треба було крамареві кидати коня та йти пішки до-дому. Іде крамарь та й міркує собі: „І все це лихо трапилося через того капосного ухналя!“

Осел і хазяїн.

Один хазяїн мав леваду.

Самому ніколи левади стерегти,

Бо треба дати у полі раду,

Щоб діла не звести,

А тут ще нікого й наймати:

Робочий час—пильнує всяк.

Знайшовсь осел-мастак—

Його й наняв левади доглядати,

Проклятих горобців та гав ганяти.

Осел був чесний неборак:

Не гріх сказать, що слід би й людям так—

Не то щоб щó—листка займать боявся.

Одна біда, що недотепний вдався:

Шкодливих горобців та гав

Він щиро так ганяв,

Що витоптав всі кавуни і дині,

Неначе буря рознесла.

Як глянув господарь—і зó-зла аж посинів,

Вхопив рубель та й ну гатить по спині

Сердешного осла.

А люде, сміючись, піддакують ще збоку:

„Оттак йому, оттак, щоб знав,

Як з баштана робить толóку!“

А я б їм те сказав,

Що нічого ослові дорікати,

Що лучче б розуму спитати.

У тóго, хто наймав...

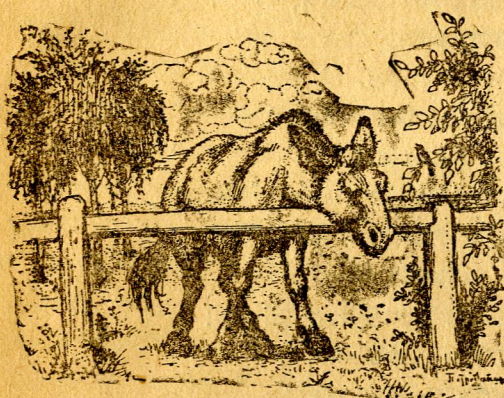
Л. Глібов.

О с е л і с о л о в е й .

Раз у вишневому садочку лежав осел у холодочку. Побачив він між рястом солов'я і став йому гукати: „Здоров, співун! На силу вглядів я; який маленький ти, а кажуть, що горлатий; казали у дворі индики, що ніби ти співаєш мастак великий. А ну, нехай і я почую, яку там пісню ти вдереш—веселую чи жалібну якую; тут сила не в тому—яку, а як утнеш!“... І соловей почав співати; лежить і слуха дурень головатий, а соловей аж горло надриває і на всі заставки співає: щибече і свистить, і тьохкає, і торохтить, на що вже горобці—і ті попритихали і прислухаться стали.

Замовк співун і на осла глядять,—чи буде, мов, хвалить?

„Ну, молодець!“—сказав суддя ухатий: „хороший птах: хоч невеличкий, та горлатий... Ти, мабуть, виплотивсь не в наших сторонах. Коли-б ти нашого наслухавсь півня, тоді-б ще краще за-співав: хоч він тобі й нерівня, а все-таки хоч трохи-б перейняв“. Такої похвали співун не сподівався: як-би був знав, той не співав. „Прощайте, дякую!“—він до осла озвався.

„Прощай!“ сказав осел: „на-

відайсь ще коли, бувай здоров, небоже!“

Таких суддів, такої похвали не дай нам, Боже!

Л. Глібов.

Дівчина Галля.

Ішов козак дорогою,

Зеленою дібровою,

Зеленою дібровою

Та стрів дівку молодую.

„Ой, дівчино моя Галю,

Щось я тобі казать маю,

Сім загадок загадаю:

Ой, що в'ється коло дровця,

Ой, що росте без корінця,

Ой, що світить круту гору,

Ой, що біжить без прогону,

Ой, що росте без колосу,

Ой, що плаче без голосу,

Ой, що січе русу косу“.

—„То хміль в'ється біля

дровця,

Камінь росте без корінця,

Місяць світить круту гору,

Вода біжить без прогону,

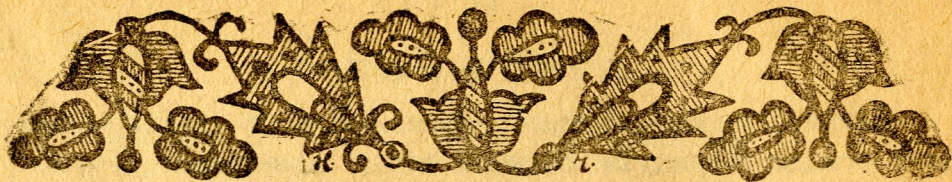
Трава росте без колосу,

Роса плаче без голосу,

Журба січе русу косу“.

Народня пісня.

III.

Веснянка.

„Весна прийшла!
Тепло знайшла!“ —
Кричать дівчата й
хлопчики.

„Цвірінь, цвірінь!
Журбу покинь!“ —
Клопочуться гороб-
чики.

Л. Глібов.

В е с н а.

По синьому небу,
В ясній глибині
Із вирію хмари
Летять весняні.

Несуть вони вісти
Степам і лісам,
І темним дібровам,
І тихим річкам,

Що йде молодая
Царівна-весна,
Як сонце весела,
Як щастя ясна,

Що в теплому морі
Нової весни
Пливають нові співи,
Пливають нові сні.

І раде царівні
Все в полі й лісах,
Дзвенять скрізь їй співи
В ясных небесах.

Здається, що всюди
Веснянка луна:
„Вернулась, вернулась,
Красуня весна!“

М. Чернявський.

Навесні.

Раніше почало вставати сонце, щиріше стало доглядати землю. Поринули весняні води, задзюрчали струмочками, заклекотіли в ярках, розлилися широкою повіддю. З-під снігу зазеленіла травиця, звеселила жайворонка. Звився жайворонок високо під чисте, неначе нове, небо й заспівав про те, що мертва земля ожила знов, що сонце, зрадівши щастям землі, стало ласкавим, теплим, ясним, що повіяли вітри і принесли на своїх крилах невідомі до-тоді пахощі, що забреніли на веснянім повітрі мухи та набубнявіли на деревах бруньки, готуючись зеленим листом замаїти гаї та діброви... Жайворонок співав, аж луна йшла під блакитне небо, а в лісі слухав того співу первоцвіт і, здійнявши до гори, мов руки, два зелені листочки та схиливши білу головку, неначе дякував золотому сонечку, що воно йому першому дало спроможність побачити веселе свято весни.

М. Коцюбинський.

Десна.

Прийшла весна, шумить Десна	„Я мучилась в тяжкому сні!..“
Та хвилі розганяє;	Казати починає...
„Пора, пора, вставай од сна!“	„Та дай пробуркатись мені!“
До діда промовляє.	Дніпро перебиває,
Прокинувсь дід—Дніпро старий,	І гнівно свій надувши ус,
Реве, гуде, клекоче;	Він хвилі дме горою
Десна жартує, гомонить,	Та, позіхаючи зі сну,
Радіє та регоче,	Несе й Десну з собою...
І міцно горнеться до уст	„Які там сні? Тепер кажи!“
Дідусенька старого,	Аж літом Дніпр питає...
Щоб той всі сні їй розгадав,	Та в спеку спить, мовчить Десна
Ведуть вони до чого.	І мовить не здолає...

Лишень вітрець шумить по ній

І ніби тихо каже:

„Десна весною ожива,

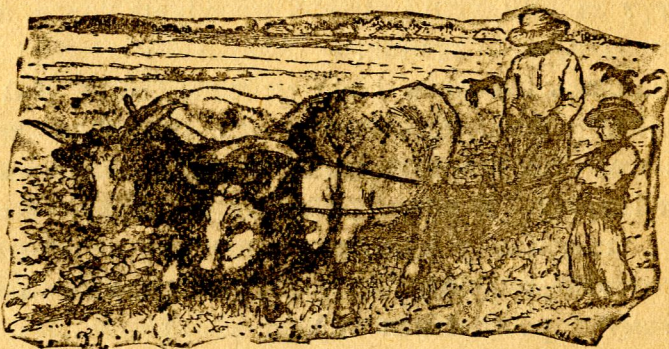
Весною сні розкаже!..“

Весняна праця.

Весна вернулась і з собою
Нову працю принесла.
У поле з плугом, з бороною
Поїхав люд—весна прийшла.
Щасливий той, у кого нива
Своя, не нанята на рік:
Йому і праця заважлива
Не здасться тяжкою во вік.

Він з'оре ниву повний віри,
З надією на добрий плід.
Посіє зерно в їй до міри
І заволочить так, як слід.
Природи ж сили молодії
Йому те зерно проростять
І за труди його тяжкії
Врожаєм добрим звеселять.

В. Самійленко.

Р а т а й.

Дивлюсь: схилившись над сохою,
Працює ратай на ріллі;
Працює мовчки, хоч порою
Нудьга, злигавшись з журбою,
Мигає в його на чолі.

В ярмі скорбот, нужди, неволі
Важке він тягне „житіє“
І, затаївши в серці болі,
Не нарікаючи на долю,
Оре він поле—не своє...

О. Кониський.

На Великдень біля церкви.

На Великодні святки чого в мене нема! Самими писанками обмінюєся було, як христосуюєся із подругами. Убере було мене дячина, в дрібушки поплете, стьожки до кірок по-

пустить,—тільки квітки робленої було ще надівати не дає:
„Порано ще,—каже,—небого, ще підрости на кірх“.

От на Великдень пішла я з сусідом і з побдругами вгурті паски святити. У нас і поросся, й сало, й ковбаси: спасибі Богу, всього було. Привезли, постали на цвинтарі; я поруч із своїм сусідом (він на своїм возі й привіз, бо моя дядина на хазяйстві зосталася). Із воріт на цвинтарь люде з пасками так і точаться, як бджоли з улля,—аж душно зробилося. Почали з рушників усячину вив'язувати; і коло мене хтось по праву руку став, та я й не оглянулася: саме пан-отець із церкви з причетом вийшов і почав кропити. Іде рядами та все кропить, а тут за ним услід титарь проскури кладе, а від миру відбірає крашанки, п'ятаччя.

Порівнялись із мною і від мене відібрали, я й гроші подала. Підійшли й до мого сусіди, що по праву руку,—аж і взяти нічого. Пасочка пшенишна маленька, сала шматок, пара крашанок і хрину. У мене аж серце тьохнуло. Взяв титарь крашанку, подержав у руці, та й положив назад мовчки.

Отаке то воно в світі буває, що в одного як багато всього є, а другому й розговітися гаразд немає чим...

Г. Барвінок.

П и с а н к а.

Моторнії діти, бувайте здорові!

На крильцях весни я прибув...

Збірайтесь послухать моєї розмови:

Я писанку вам роздобув.

Орлята-синочки! Чечіточки-дочки!

Цілісіньку ніч я не спав,

Мережечки всякі, кругом поясочки,

Та ще й золотцем малював.

Чудове яєчко! Маленький замочок

У дверечки я приладнав;

Не простий білочок, не круглий жовточок
В середину я заховав.
Лежать там рядочком дві Божії квітки:
То розум і правда свята!
Кохайте, шануйте до-віку їх, дітки,
На спомин науки Христа.
У першую квітку головку вбірайте—
І добренько буде вам жить,
А другу до серденька ви прикладайте—
І будуть вас люде любить.

Л. Глібов.

Літнього ранку в жнива.

Було вельми рано, все ще спало і спало тим міцним сном, що звичайно перед світом обгортає все живе. Небо, земля, дерева, трава, вся рослина, вся животина, всі люде на селі спали. Навкруги стояла мертва тиша; навіть на осиці, що росте біля брами мого двору, листя було нерухоме, не тремтіло: зчати що й повітря спало.

Я вийшов на шпіль кручі, що стрімкою стіною стоїть на самому березі Десни. Вода в річці стояла нерухомим сизим дзеркалом, наче течія спинилася, вода застигла. Річка спала, доки не збудить її червоно-золотий промінь ранкового сонця.

Густа блакить на східній стороні сонця почала рідшати, яснішати; на крайнебі, буцім то з землі, почала виходити біла смуга; зірки десь ховалися, зникали, а та смуга все ширшала, потрошечку набіралася ясно-рожевого коліру...

Зоря ранкова занялася, розгорілася, навкруги почало розвиднюватися. Луг і покоси посивіли; по них блищать-миготять іскри самоцвітів...

Тихою течією дмухнув свіжий вітерець ранішній; шелеснув незримими крилами на воді, по траві, по листві й почав будити річку, куці, дерева,птаство, худобу й людей.

Тишу зрушив голос корови, мабуть зголоднілої за ніч; мабуть її наділо, тягло від порожніх ясел швидче на стерню, скроплену росю, і вона поспішала розбудити свого сонного господаря. Далі: десь гавкнув собака густим басом, до його з болота ще товщим голосом обізвався бугай... За кілька хвилин у гаю защебетало птаство свій „добрий день“. Іволга пильнувала своїм голосом покрити хор дрібного птаства, але її дзвінкий голос покривався голосом іншого хору; на селі ревів товар, іржали коні, мекали вівці, рохкали свині, геґетали гуси, над колодязями скрипіли журавлі... Почався день, минув спочин, прийшла праця й загадала людям роботу.

Я з свого горбка бачу по дворах ранкову метушню: скрізь поять худобу, прочиняють ворота; старіші мажуть вози, підлітки женуть гулящий товар до череди; пастух сурмить серед майдану; підпасачі хвиськають пугами; товар підтюпцем рушає до майдану; отари йдуть повагом і здійсмають страшенно густу куряву.

Ген червоно-гарячим колесом сонце викотилося з-під землі і скривавило й Десну, й лозу, й луг, і гречку. Шпарко котиться воно по небі, немов поспішає швидче висушити росу на повосах, бо бачить, що гурток дівчат, зазброєних граблями, рушає на обчеський луг, і воно—сонечко ясне—хоче посприяти гуртовій гребовиці...

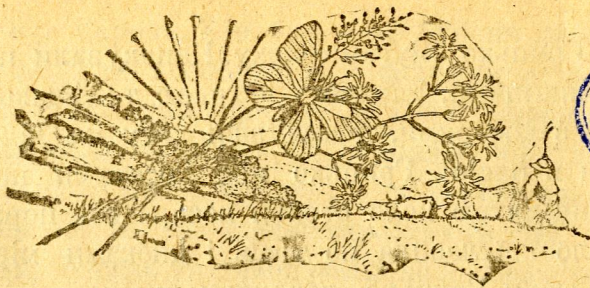
О. Кониський.

Приказки: Як прийшла косовиця, то й жінка кородиться; прийшли жнива—ходить жінка, як нежива; а як прийшла Покрова, то й жінка здорова.

Загадка: Скільки на небі зірок, стільки на землі дірок
(стерня).

Теплим ранком.

Теплим ранком сонце встало,   З вітки злітує на вітку;
Піднялось і запалало;   І метелик впився в квітку;
Що ні спало—все проснулось;   Чередник погнав скотину
Кожна пташка стрепенулась,   По-під гори на долину;
З димарів димок завився,
Мир увесь заворушився.

Ж е н ц і.

Та вже не багато,   Себе не баріть.
Та вже не далеко,   Нуте, нуте по п'ять!
Та вже видно край—   Варенички киплять.
Боже помогай!   Ой, нумо, нумо!
Нуте, нуте до межі!   Та припильнуймо:
Варенички у діжі.   Як не будем пильнувати,
Ой, нуте робіть,   То тут будем ночувати.
Народня пісня.

Косовиця та жнива.

Веснянок уже по селу не чути. Сонечко вже добре припіка. Настигає кипуча праця, настагає косовиця. А там настигнуть жнива,—аж до осені прикротне діло. Жінки попрали сорочки, позбірала з берегу по-над ставком полотна, що з весни білили. Не стало видко ні колісок, ні дітей: усе село потягло на сіножать.

Зібрав і Грицько Шугай толоку. Напакували повну мажу хлібом та паляницями, таранею, чехонею та всякою їжею та й поїхали всі з косарями, покинувши хату на діда, щоб назирали, сидячи в пасіці. Грицько між косарями перед вів, а Палажка з наймичкою коло страви косарської поралася. Дитинка вже коло неї лазила по траві і дибками мірялася. Весело позирала сюди Грицько, доходячи ручки.

У неділю над вечір рушила на Грицькову сіножать нова толока. Грицько сам був за погонича. Палажка з дитиною у першому ряді сиділа, а за нею дівчат з граблями скільки мажа здержала. Молоді та веселі. Як толокують, то гарно й убіраються. Так як квітовник сиділи дівчата, повбірані у стрічки та в квітки. Їхали співаючи через село. Мажа Грицькова виступала поважно любими воликами.

З понеділка пішло діло своїм робом. З одного кінця докошували, а з другого гребці гребли; а потім чоловіки копиці стягали, а дівчата гребли. Час у їх летів необзир. І погребли, й покосили, й у стоги поклали за доброї години. За таку поміч гребців і косарів шанували так добре, що вславилася господа Грицькова Шугаєва по всьому селу Нехворощі.

Оце ж одно діло кінчали, а друге настигало.

Настигало полоття по городах і в полі на пшениці; далі брали льон. А там і ячмінь почав колос викидати. Зозуля охрипла. А там жита закрусувалися. Чоловіки почали вівси косити та ранні гречки. Жінкам же треба було ще й коноплі брати, мочити матки, щоб терти за літнього сонця. Теж без чоловіків не обійдеться, бо треба й одвезти, і привезти.

Діждали й жнив. Покидали й чоловіки й жінки всю иншу роботу. Хто столярував, або тесав деревню, споруджуючи нові млини, чи будинки, то й столярі й теслі покидали свої заробітки та й шли святого хліба жати. Нічого нема важнішого

над жнива в народі. Хто б сам не був на жнивах, той зда-
вався б уже й не господарем, а захожим якимсь.

Спека страшенна пристигла. Поки порали ярину, а вже
й колос на житі позолотів, набубнявів, покляк. Вітрець по-
віне, то колоски так і крешуть, як у кресиво. Не вважають
добрі люде на те, що спека: заробляють собі хліб, обливаю-
чись потом. Весело їм працювати коло Божого дару.

Ото ж позаймали постаті—хто на своїй ниві, а хто й на
чужій за копу. Грицько з Палажкою, хвалячи Бога, заняли
постать на батьківщині. Скрізь і перед ними й по-за ними
маячать жіночі очіпки, чоловічі шапки, дівочі, квітчані во-
лошками, голови...

Дідусь пасішник що-вечора, як прийдуть женці та захо-
дяться вечерю варити, хвалиться роями; тільки турбується,
що не можна разом і в пасіці бути, і в господі: все боявся,
щоб не було якої шкоди.

Аж ось і його тривога минулася без нещастя. У суботу
ввечері відчинив він ворота своїм женцям і привітав по-
кутного вінка, що несли дівчата співаючи. Грицько з Палаж-
кою вже раніше вернулися до-дому й наготували обжинки.

Г. Барвінок

К о с а р і .

Ще роса з житів не спала,
Ми взяли бруски й клепала
І з зорі.

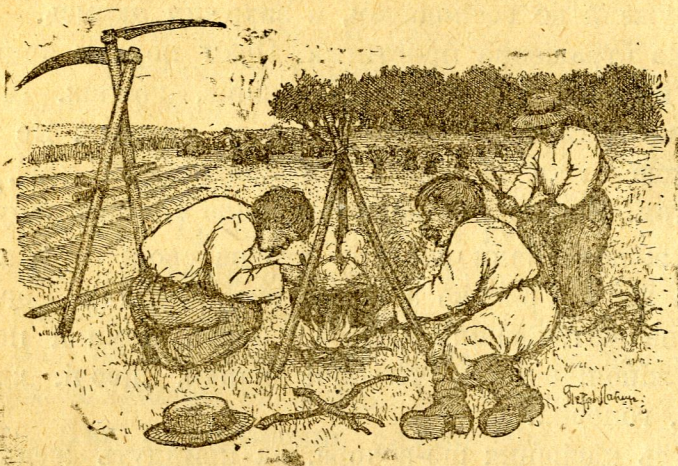
Гострим коси, в ручку йдем,
Колос під ноги кладем
До зорі.

Пройдем гони, другі й треті,
А жита, як очерети,—
Не проб'єм;

Тягнем коси—так блищать,
Вдарим в жито—аж бряжчать,—
Ми все йдем.

Жовте жито переспіло.
Тим і спину надломило,—
Аж болить;

Нуте ж, нуте, косарі,
Недалеко до зорі,—
Потягніть!

День заходе, сонце сяде,
Кашовар таган наладе
    Над огнем;
Сядем ми до казана,
Поїмо куліш до дна
    Й оддихнем.

На покоси впали роси,
Не бряжчать об жито коси
    На ланах,
І до ранньої зорі
Всі заснули косарі
    На стернях.

Я. Щоголів.

Чого найбільше бажають у селах.

Чого в українських селах найбільше бажають? Бажають хліба, як кажуть, „святого“ хліба.

Колись, у давні часи, Україна пишалася своїми врожаями. Французький подорожній Боплан триста літ тому писав, що українці часом навіть не знають, що робити з хлібом, так його іноді було багато. Невдвовиж, коли тоді, при дешевім хлібові, по-між людьми пішла примовка, що „всього хліба не переїси“,—здавалося, що так його багато. А далі пішли й такі веселенькі приказки: „*паляниця*, хлібові сестриця, як пух, як дух, як милее щастя“; „і вас, *книші*, поважаємо, як є у віщо, то вмочаємо, а нема у віщо—вибачаємо“; „і *пирого* не вороги—

все хліб святий“; „а щоб рот не гуляв, *вареничком* його треба заткнути та зі сметаною, бо від сметани вареничку нема вади“; „жінка голубочка напече *млинці*, а чоловік її, щоб був здоров, більше муки намеле“. Звичайно, що при врожаях у селі бувало багато всяких ласощів: книші й паляниці, млинці й вареники, а при неврожаях голод мутить і ссе за серце, всякі злидні чіпляються на плечі, в хатах стоїть сум, у селах і по городах росте крадіжка.

Народ наш у своїх віншуваннях та бажаннях на Різдво, на Великдень, на Новий рік, на Водохреща, на весіллі завжди згадує про хліб, добре знаючи, що хліб — усьому голова. Звичайно бажать: „Дай, Боже, того часу діждати, хай Бог хліб родить та скотину плодить“, а іноді кажуть: „Роди, Боже, жито, овес, ячмінь, гречку, хоч усього по трошечку, роди, Боже, льон і коноплі на весь християнський мир“.

Віншують хазяїна, бажючи йому хліба:

„Дай же тобі, Боже, у полі буйно,
У полі буйно, а в саду сильно,
А в саду сильно, а в дому ситно.
Ой, дай же, Боже, два лани гречки,
Третій пшениці на паляниці,
Четвертий проса—не ходи босий,
А п'ятий вівса—коляда і вся“.

На весіллі теж часто згадують про хліб та благають урожаю, наприклад:

„Стелися, хмеленьку, на ліску,
Родися, пшениченько, на піску,
Густая, буйная на ниві,
Частії сніпочки на жниві
Та високі стоги на гумні“....

У жнива тільки й розмови, що про врожай; тоді співають пісню:

Журилася стодола,
Що неповна сторона.
Не журися, стодоле:
Буде повна сторона.
Як ми жито дождемо,

Сторони докладаемо.
Судив нам Бог дожати,
Суди, Боже, й пожати
Миром, в покою,
В доброму здоров'ю.

М. Сумцов.

З е л е н і с в я т к и .

У кожній хаті на зелені святки, мов би в тім раю. Скрізь висипано жовтим пісочком та зеленою травою, любистком, канупером та рUTOЮ-мятою; образи заквітчані пахучими васильками, світлицею, ласкавицею, чернобривцями та гвоздиками, а на столі перед образами чубаті та хороші голубці колишуться. На кілочках висять рушники, вишиті та перебірані до самої землі, на дзеркалі почеплено найкращий рушник та ще й перев'язано найкращою червоною стьожкою. Стіл засланий білою купковою скатертю, а скриня покрита квітчастим килимом. Сіни й присінки й увесь двір уквітчані клечанням, мов та квіточка. Дівчата попідперізують картасті плахти з шовковими китицями та повдягають байкові юпки або пливсові безрукавки на пазусі з висічкою до вишитих рукавів; попричіплюють стьожки до намиста; попідперізуються каламаймовими поясами й позаквітчуються рожою, трояндою або й шипшиною.—сказано, цвітуть, мов ті маківки. На Трійцю й під Івана Купала плетуть собі вінки, вирубають зелене дерево, що зветься Маренкою. Уберуть Маренку стьожками, квітками, укопають на тім місці, де збирається вулиця, й ходять кругом неї, співаючи. Увечері кладуть вогонь, через який плигають дівчата й хлопці, а як почнуть розходитися з вулиці, то дівчата беруть Маренку, щоб хлопці не вкрали та не запроторили куди-небудь у ботото. Сами дівчата ховають Маренку до завтрього.

На другий день після обід дівчата знов укопують Маренку на вулиці, де ходять кругом неї й співають. Далі беруть її, несуть до ставка, розбирають із неї покраси й топлять її у ставку. Потім і сами дівчата купаються й поринають з вінками на голові: у котрої зрине вінок сам з голови й не втоне, то значить той парубок її любить, на которого вона загадала; а котрої вінок утоне, то той парубок не буде її сватати.

Маруся Н.

Ніч під Івана Купала.

Є квіток багато різних.	Щоб її коли зірвала
Рясту, маку, васильків,	І до-дому донесла,
Руж пахучих, кійлів ніжних,	Наслід в скриню заховала
І барвінку й нагідків.	І, як злото, берегла.
Ми їх садимо й кохаєм;	Йди під час в діброву темну,
Але квітка є й така,	Де та папороть росте,
Що й сами ще ми не знаєм	Що на Івана в ніч таємну,
Чи була чия рука,	Сутим золотом цвіте.

Наша мати нам казала,
Що як тільки забажать,
То її під ніч Купала
Можна иноді зірвать.

Я. Щоголів.

Літнього вечора.

Вечоріло. Блакитне небо наче оперезалося широким рожевим поясом. Цвіли яблуні; тихе повітря дихало чудовими пахощами. В останньому промінні сонця грала дрібненька

мушва і, мов сітка, мигтіла перед очима. Гули хрущі та літали, як кулі. Висипала на вулицю дівтора і збудила тишу голосним криком та дзвінким сміхом.

Греблею йшла череда і, здіймаючи куряву, ревла та мекала. Курява стелилася по гладкому, як дзеркало, ставку й купалась у хвилях рожевого світа.

Високі, крислаті верби зеленою баньою нависли над вулицею й на вулиці стало темно та вохко. Від криниці, ровом, дзюрчав струмочок. Коло воріт молодиці чекали на череду, щоб відлучити ягнят. Смеркалося...

М. Коцюбинський.

Вечірня пісня.

Тихесенький вечір
На землю спадає,
І сонце сідає
В темнесенький гай.

Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Світи ще годину,
Бо рано ще спати,
Милуй нас, як мати,
Теплом обгортай!

Не слухає сонце,
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч: прощай!

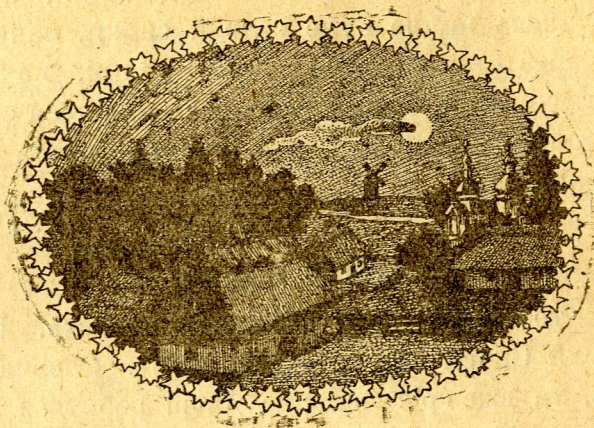
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Без тебе так страшно
І темно на дворі,
Хоч місяць і зорі
Освітять наш край.

Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

В. Самійленко.

Ніч у селі.

Село затихло, засипає,
З-за гаю місяць випливає,
В гаю шепочуться тополі,
Вітрець легесенько, по-волі
Від їх низами пробігає,
Нічне повітря розливає
І пісня здалека сумна

Десь обізвалась, мов луна.
Біліє церква між садами,
Ясними граючи хрестами,
Стоїть народня святиня
Села німого господиня....
А місяць вище все сплива
І степ промінням залива.

М. Чернявський.

З о р я н о.

„Ох, як же зоряно, Боже ти мій, як зоряно!“ сказав дід Мирон, дивлючись угору на яснее небо, де, наче свічки в церкві, позапалювалися густо зірочки; та тако-ж як і в церкві, коли не співають, було тихо на степу теплої літньої ночі; сонечко забрало з собою своє золото, свою спеку й разом весь гомін що-денний; земля, як нагодована дитина в колисці, солодко задрімала; тихо, тільки де-коли чути нищечком „пить-полоть“ перепела та нечасте ржання коней, що паслися на толоці. Зійшов місяць і почав усе перевертати

в срібло: по хлібах побігли блискучі хвилі, на траві роса заграла, здалека видно було село й садки, наче з темнішого срібла, а через степ потягся зовсім білий, наче серед літа снігом притрушений, шлях; небо все зайшлося світом і зірочки трохи попригасали, а жито і всяка квітка край дороги сильніше запахли.

Г. Григоренко.

О с і н ь.

„Спас—то осіннє свято,“—каже приказка. І справді вже швидко після Спаса починається осінь. Сонечко хоч і ясно ще світить, та вже гріє мало; на дворі робиться все холодніше. Дні стають короткі, зате ночі робляться все довші та довші. Листя на деревах поживкло й опадає до долу,—влісі по-під деревами лежить товстий шар сухого листя. Птиці вже полетіли в ірій, zostалися тільки горобці, сороки, ворони та инше птаство, що не боїться холоду. Починають дощі йти осінні,—холодні та довгі. „В-осени,—кажуть,—обмок як вовк, обкис як ліс, а змерз як пес“. Тепер на селі не багато роботи. Люде молотять хліб, що звезли влітку з поля на тік, та сіють озимину. Скрізь чути стукіт цівів, а з инших кутків так і дзичіння та гудіння машини розтинається: то якийсь заможний господар молотилку на току поставив. Змолотивши хліб та вправшись з озиминою, спочинуть трохи люде після літньої важкої праці. Весело доброду господареві в-осени,—всього в його багато: хліба, овощів, горідини. Спочиваючи, люде справляють в-осени весілля: скрізь по селі чути, як гуде бубон, грає скрипка та співають весільних пісень. Але по-троху й осінь минає, починає вже на зіму звертати. Встанеш уранці,—аж на дворі всі калюжі позатягало тоненькою кригою. То знак, що скоро почнеться зіма.

Приказки. У Пилипівку день до обіда.—До Спасівки бджоли на пана роблять, а в Спасівку на себе.—Спасівка—ласівка, Петрівка—голодівка.

Осінній вітер.

Не так уже сонце світить,
Не так воно й гріє.
І вітерок не тепленький,
Холодний вже віє,—
Не весняний, що від серця
Тугу як би зносить,
А осінній, що у лісі

Мов би хто голосить.
Із дерева лист зриває,
Діброва пустіє.
Світить сонце, тее ж сонце,—
Та ба—вже не гріє.
Пора прийшла,—зіма близько,
Осінь наступила.

В. Забіла.

В - о с е н и .

Любі мої дівчатонька!
Невесело гулятоньки!
Ходить осінь-бабусенька,
В неї плахта жовтюсенька;
Туга плине садочками,
Дзвоне ніби дзвіночками:
То листячко тріпочеться,—
Вмірять йому не хочеться!...

А осінній вітер віє,
Туманами сіє, сіє...
Хай він сіє! Не плачемо,
Що там буде,—побачимо!

Осінь у селі.

Дрімають села. Ясно ще
Осіннє сонце сяє,
Та холодом осіннім вже
В повітрі потягає.
Темнозеленії садки
Дрімають вже без плоду,
І тихо гріються хатки,
І верби гнуться в воду.

Дрімливо в поле йде орач,—
Бо час іще не скорий,—
І звільна під озимину
Пухкую землю оре.
Корови ситі на стерні
Лежать і ремигають,
Картоплю пастухи печуть,
Коло вогню гуляють.

І. Франко.

З і м а.

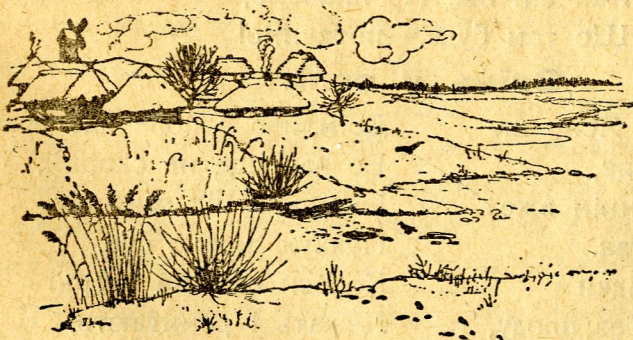
Настала зіма. Подихнули морози, скріпили землю, зв'ялими гай та діброви. Річка стяглась і заблищала склом межі чорними берегами. Випав перший сніг, земля побіліла, наче завилася білою габою.

Займався пишний зімовий ранок. Золотий промінь сонця перелинув зі схода на захід і вершечки синіх хмар занялися червоним полум'ям. Сонце, мов здорова, червона діжа, випливало з-за краю землі та обгорталося блискучими хмарками, що спалахнули від соняшного проміння, мов солома на пожежі. Виплило. Дерев, одягнені в легеньку одежину з срібного інею, облилися делікатним рожевим світлом. Проти синіх тяжких хмар, що оповили захід, здавалися вони делікатними рожевими тінями. А на сході, між блакитним небом та білим снігом зависла рожева імла, мов блискучий рожевий серпанок. По твердому рипливому снігу стлалися довгі тіні від дерев, хат, тинів. Ясний соняшний промінь срібною стежкою лягав на снігу межі довгими тінями. Синій дим цівкою здіймався від коминів і змішувався вгорі з рожевою імлою. Ранок дихав морозом.

М. Коцюбинський.

З і м а.

Прийшла зіма біловолоса... Неначе білим полотном, бли-

скучим снігом одяглось село і поле за селом. Над полем синьою дугою широке небо простяглося... Немов сльозою золоту блискуче небо на-лилося,—не так і

дивиться, як літом, не так і високо стоїть, і не таким блискучим світлом його вінок ясний горить.

Замовкла річка під горою: на зіму стала відпочити, укрилась ковдрою скляною... І верболіз не шелестить, окутий снігом і морозом. Осика голая стоїть, сумує вкупі з верболозом і срібним листом не шумить. Дрімують стоячи тополі, і очерет сухий дрима... Усе заснуло поневолі... Зачарувала все зіма.

Та не на віки! Незабаром прийде уквітчана весна і стопить сніг і кригу жаром... Спаде дримоти пелена. Заграє сонце веселіше й угору вище попливе, живий вітрець дихне тепліше і все нагріте оживе. Проснеться річка—заговоре, нечисту воду понесе і вкупі з нею в синє море холодне лихо занесе.

А. Бобенко.

Дитячі іграшки.

От діти бігають, кричать,	Глядиш—у піжмурки розбі-
На двір летять попустовать:	лись
Давай в опуки, швайку грать!	По цілому тобі селі;
Геть чоботи! Геть і кожухи!	Ті од джгута ніби в огні;
Тут гилки, каша, городок;	Ті в тісну бабу заходились;
Хто до паців, хто до цурок,	Ті в гуркала, ті в маршалки
Хто булку в дучечку ганяє,	Ті в кремнях, а де-які
Хто у краглі, хто у лозу,	Колодязь ножиком копають;
Хто в трояна, хто у мету,	Ті в горю-дуба, у гусей:
Хто в хрещик з дівоньками	От вовк закрався до дітей...
грає.	А тії сонце запускають!...

О. Бодяньський.

С н і г.

Сніжок! сніжок!.. Ось падає, літає, як пушок... Ось на руку, на рукав спускаються легесенькі кучеряві сніжиночки! Звідкіля вони летять? О, здалека та звисока,—з-під неба самого, з хмари зімової, сивої. А де ж вони там узялися? Туди вони з землі прилинули...

Еге, були вони колись на землі, були крапельками води в річці, в землі й на землі. Сонечко пригріло, вода почала парувати, а та пара полинула високо й стала хмаркою. Коли на хмарку не дуже холодний вітер віє, то сіє вона крапельки дощові; коли ж наженеться на хмарку холодніше повітря, таке, що заморожує, тоді кожна крапелька замерзає й робиться сніжинкою.

Як зміня година ясна, тиха, то сніжинки бувають кучеряві, зірчасті; а як вітряно або туман, сніжинки тоді стають такі м'ягкі, злипаються купками; а як повітря потепліщає, тоді сніжинки стають крапельками й тоді вже це не сніг, а дощ; отже, значить, сніжинки стануть тоді знову водою, як і були колись.

Та поговорімо про те, як сніг ще буває снігом.

Ось він падає, вкриває землю. Все стало біле: земля, дерева, стріхи; на полях сніг лежить товстим шаром; долинки, балочки часом так замете, що коли там стоїть хатка, то й вийти з неї не можна, треба одгрібатися. А у вас у дворі хіба не траплялося стежки прокопувати, одгрібаючи сніг?

Не треба його так дуже багато, того снігу. А як помірно падає, то нічого. Коли сніг помірно, шаром ляже на поля, то й для поля добре; бо то в теплих краях за ним не журяться: там про нього байдуже, через те, що там морозів великих не буває, то й земля й коріння в їй не промерзає. А по наших краях морози таки чималенькі бувають, то як нема снігу, тоді земля дуже замерзає і в їй замерзає коріння від усякої рослини. Через те й кажуть, що для врожаю добре, коли сніг випаде до великих морозів. А як земля гола, а тут морози притиснуть, то й біда: вимерзне хліб на полях!

Добре пригріє на весні сонечко, розтопить сніг, і побіжить тоді він водою по землі долинами та рівчаками; докотиться тая вода й до річок, сповнить їх украй, ще й через край полетиться!

Ох, велике часом лихо з того буває, бо це ж та „весняна повідь!“ Вона часом затоплює береги, хати, людей, скотину, — все, що стріне на своїй дорозі, байдуже їй про все!..

А частина води від розталого снігу входить у землю та й напсїть її. Ото ж і це багато значить для врожаю на полях, особливо в тих краях, де часто буває посуха: земля так набереється водою з розталого снігу, що потім довго має в собі вохкість, а цього ж і треба рослинам: з того всяка рослинка собі поживок має.

О. Пчілка.

Д в а м о р о з и .

Ой, гуляли в полі два морози, два морози, два рідненьких брата. Брат старший звався Ніс Червоний, а молодчий Синій Ніс на ймення. Ой, гуляють в полі два морози, поле чисте в кригу зодягають. І говорить менший так до брата: „Ой, мій братіку, Червоний Носе! Як би нам з тобою тут погратись, поморозити людей і звіря?“ Відмовля йому мороз старіший; „Брате мій, морозе, Синій Носе! Як що, брате, хочеш ти погратись, хочеш ти людей, звірів морозить, то не в полі треба нам гуляти: поле чисте снігом скрізь укрило, всі шляхи позамітало в полі, не проїде тут ніхто, не пройде. Краще в темний ліс мерщій ходімо! Хоч не так просторо там гуляти, та вже втіхи буде нам багато: там і люде проїздять частіше, а що звірю хижого—усюди в лісі ми зустрінемо без ліку: буде там кому, морозе-брате, до схочу зморозити все тіло, зупинити кров гарячу в жилах, задавить дихання тепле в горлі і з живого криги шмат зробити“. І послухався молодший брата: вдвох побігли в темний ліс морози, на одній нозі стрибають жваво, по дубках тріщать та по осиках. Аж старий дубняк гуде та стогне, і риплять осики молоденькі. Як стрибнуть по снігові мнякому,—крижана кора стає на йому; де биличку з-під снігу видно,—подмухнуть на неї два морози,—

у срібло їх неначе вдягнуть. Ось вони і чують: в темнім лісі задзвенів близенько й гучно дзвонія, і в багатих санках пан пихатий надбіга не огирях стрибунчих. На йому кожух ведмежий добрий ще й теплая лисича шапка. Вовчі чоботи на

ноги взуто. Другим же шляхом ріжнаті прості по снігу риплять собі санчата,—тому жик у ліс по дрова їде. На йому кожух на латі лата, шапка в його вся в дірках, старенька, вітром буйним шапка та підбита:

як повіє, так і провіває; шкарбани—не чоботи узуті, та ще й ті роти порозівляли. Синій ніс мороз тоді і каже: „Ну, кому ж за ким тепер нам бігти!? Я б хотів за мужиком побігти, бо його скоріше я дошкулю: на йому кожух в дірках та латках, шапка вітром в мужика підбита, шкарбани—не чоботи узуті, та ще й ті роти порозівляли. Ти ж дужчиший,—то візьми ти пана, бо на йому глянь: кожух ведмежий і лисичка шапка тепла, вовчі чоботи на ноги взуті—не подужаю я його зроду!“ Усміхнувся мороз тоді старіший (він морозив вже багато взяких, тим і знав кого дошкулить важче), усміхнувся Червоний ніс та й каже: „Молодий ти, братіку-морозе молодий ти“, каже, „ще не вчений! Ну, та хай вже буде так, як хочеш: ти біжи за мужиком убогим, я за паном побіжу скоріше. Прощавай, морозе, Синій Носе!“—„Прощавай і ти йому той каже, засвистіли, гупнули, побігли.

От вже совечко зайшло за лісом, погасає день короткий зімній, і тоді знов у чистім полі ізійшлись до купи два морози

два морози, два рідненькі брати. Ізустрілись, почали питатись, хто награтись за день зміг найкраще, поморозить зміг хто дошкульніше? От і каже більшому молодший: „Попохекав, мабуть, коло пана, поки ти дошкулить зміг хоть трохи! Та й не диво: навдягав одежи скрізь такої, що і не пролізеш: де вже там тобі його дошкулить!“ Засміявся тоді мороз старіший, бо не вперше він уже морозив, засміявся він тоді та й каже: „Ой морозе, Синій Носе, брате! молодий ти, братіку, не вчений! Так його допік я і дошкулив, що півдня він грітиметься в хаті, та і те ще хто й зна, чи одійде“. Здивувався тоді мороз молодший: „А кожух, та чоботи, та шапка? Чи вони тебе і не спинили?“ Відмовля йому старіший знову: „Та хіба ж від мене те пособить? Я заліз до його і в кожуха, і у шапку і в чоботи у вовчі, та й почав без жалю дошкуляти. Він вже й мнеться у кожусі, й гнеться, і ховається у тепле хутро, часом кречче, а то й стогне часом, або, міцно загорнувшись, тихо він сидить, не ворухнеться й трохи: мабуть дума, що його покину, як що він сидітиме тихенько. А мені ще й краще дошкуляти! А мені цього ж то тільки й треба! Заходивсь я коло його добре і вже випустив його у хату тільки, тільки що живого трохи. Буде згадувать мене до віку! Ну, а ти з своїм же як? Награвся?“ Аж зітхнув мороз молодчий тяжко: „Ой, мій брате, мій Червоний Носе! Правду ти казав мені дурному: молодий мороз я і невчений! Мужика я думав заморозить аж воно инакше діло склалось: ще й мені він ребра поломачив.“ — „Як же це?“ — питається старіший. „Ох, та так... Мужик по дрова їхав. Ну, й почав був я ще на дорозі дошкулять його таки гарненько. Тільки він мене і не злякався, а ще й лається усякими словами. „От такий-сякий мороз цей“, каже. Злість мене за серце ухопила. Я почав його щипать, шпигати ще дужче крізь кожух той драгий і крізь шапку у дірках стареньку, крізь ті чоботи, що пальці видко. Та не довго я втішавсь і грався... Ось приїхав він, розпріг конячку,

за сокиру взявся, щоб рубати. Ося тепер (така моя, бач, думка!) я його дошкулю ще дужчіше! І заліз до його під кожух я, і почав шпигати та щипати. А мужик сокирою махає та рубає дрова безупинно, аж тріски лелють навкруг од його. Бачу я— не можна вже сидіти і утік мерщій я з-під кожуха. Виліз я та й думаю гадаю: як би так, щоб ще його дошкулить? А мужик і не вважа на мене: де-б хоч трохи мерзнути у лісі, а йому ще так, бач, душно стало, що узяв, кожух із себе скинув і в самій сорочці вже рубає. Як побачив, так тоді й зрадів я: „Підожди-ж мій голубе!“ кажу я, „я тобі тепер накою лиха!“ Був кожух увесь від поту мокрий. Я й заліз у його аж у вовну й заморозив так, що він зробився наче дошка та тверда дубова—покуштууй лиш, одягай, мужиче! Доробив мужик свою роботу, підійшов тоді він до кожуха,—я ж радію без кінця й без краю: ось коли вже, думка, навтішаюсь! Як побачив же мужик кожуха, як почав же лаять на всі боки він мене тоді усяким словом! Та й не сам тут я здобувся лайки: він і батька, й матір не покинув, і дідів, і прадідів уславив, всіх зганьбив мужик,—дітей, онуків! Ну, а я собі таки гадаю: лайся, лайся, скільки хочеш, дурню, а мене не вижевеш, хоч лусни! Так не хитре ж те мужиче плем'я! хоч налаяв на всі боки тяжко, так йому-ж було ще лайки мало. Як ухопить він дрючину довгу, сучковату та товстючу дуже, як почне дубасити кожуха,—б'є та й б'є, мене ж ще дужче, лає! От дізнав я там тяжкого лиха! Тут мені давно б уже тікати, так у вовні ж я заплутавсь дуже і ніяк я видертися не зможу, а мужик лущоє, б'є мене без жалю; як улупить, та ще й каже, сміючися з мене: „От дурний мороз десь взявсь у біса, мужика схотілось заморозить!“ Ледве, ледве викрутивсь од його і утік потерзаний, побитий... Ох, і знаю ж я тепер навіки, як тих клятих мужиків займати: досі ще увесь, як перебитий!..

Б. Грінченко.

Приказки: Мороз,—аж скрипить; мороз,—аж скалки скачуть: мороз такий, що аж зорі скачуть.—Холодно, хоч вовків ганяй.—Холодно, неначе перед Різдом.—Так холодно, що як би не вмів дріжати, то змерз би.

Загадки: Сивий віл випив води повен діл. (*мороз*). Сиві кабани все поле залягли. (*туман*).

З а в і р ю х а.

Звечеріло; ніч заходе,
Місяць з хмари не виходе;
А ці зіроньки не мріє,
Тільки сніг кругом біліє.
Ось схопилась хуртовина,
Закурилася долина
І кипить мороз у полі,
На просторі та на волі.
Тільки й чутно, що холодний
Вітер дує, та голодний
Вовк помчався по дорозі
І завив на перелозі;
Та у лісі щось рубало,
Все рубало і гукало,

Далі стихло й перестало:
Мабуть, там когось не стало...
А на хуторі я знаю
Хату бідну, хату з краю:
Там сьогодні не топилось
І вечерять не варилось.
У віконця мати слуха,
Як на дворі завірюха
Круте, стріху розриває,
Снігом хату замітає.
Слуха бідна і не дише,
Все колисочку колише
Та недужую дитину
Угортає в кожушину.

Я. Щоголів.

В е ч і р.

Вечоріє і темніє,
По землі лягає мла,
І не зійде срібний місяць:
Хмара небо затягла.
Хукни ти, моя дружино,
У віконечко на скло,
Подивись, як замітає
Сніг і церкву, і село.
Він подме й на нашу хату
І по стрісі до країв
І широких, і високих
Понамітує горбів.

Стане холодно на дворі,
І біда тому, кого
Хуртовина в чистім полі
Та настигне одного!
Тільки ти, моя голубко,
Не журись, що зайде ніч:
Я внесу соломи й хмизу,
Затоплю у хаті піч.
Затріщить сира ліщина,
Розгориться, запала,—
І нехай тоді на дворі
Свище вітер, пада мла!

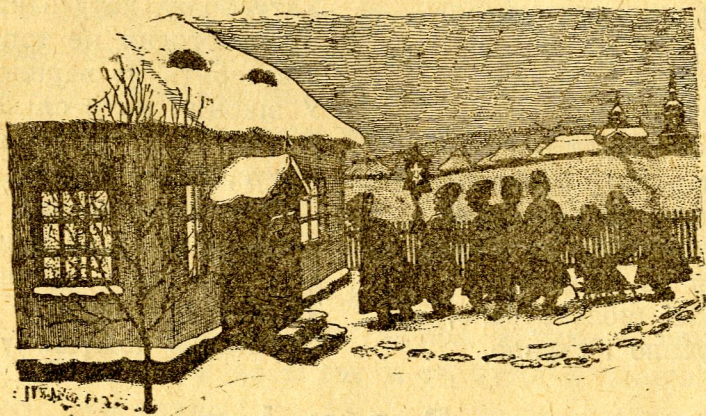
Я. Щоголів.

К о л я д к а.

Місяць виходе,
Зірочок воде;
Ніччю під свято
Зірок багато.
Тихо на небі
Зіроньки сяють,
Пана і паню
З святом вітають.

Свято велике
В Божому царстві;
Доля щаслива
У господарстві.
Зіроньки блищать,
Зіроньки сяють,
В тихій домівці
Всіх наглядають.

Я. Щоголів.

Щ е д р і в к а.

Погас учора день,
Заплавав рік старенький;
Сьогодні розсвіло—
Сміється молоденький.
Старенького нам жаль,
А плакати не годиться,
Бо молоденький рік
Почне на нас свариться.

Що дав старенький рік,
Те бачили і знають;
Що ж молоденький дасть—
Сьогодні не питають.
І празникує люд,
Вигукує раденький:
„Прощай, старенький рік!
Здоров був, молоденький!“

Л. Глібов.

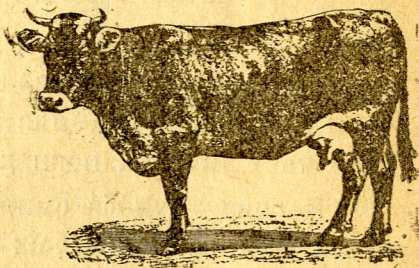

IV.

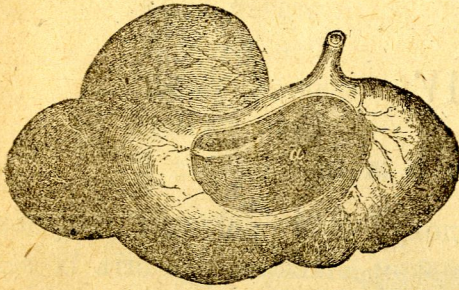
К о р о в а.

Весело йдуть корови до-дому, ніби раді, що полуденна спека змінилася вечірнім холодком. Ласкаво глядять їх великі, круглі та чорні, як вугіль, очі. Іде собі худоба, ремигає та іноді ляска ратицею. „Тилох, тилох!.. Маня, Маня!“—кличуть пані-матки своїх коров. Скоком убігають Мані на цей клик і звикло мукають, просючи вечері. Та й як же їх не нагодувати, коли вони за це щиро платять молоком? А молоко літом селянинові перша приправа до їжі, бо м'яса немає в селі. Не дурно ж кажуть: „Трудно літом без корови, як зимою без кожуха“. З молока ще роблять сир, сметану й маєло. Шкуру виробляють і шиють з неї чоботи, реміння й т. и. Навіть кістки, роги та ратиці не пропадають. Кістки йдуть до сахарні, а з рогів, ратиць та обрізків шкури виварюють карюк; з рогів роблять ще гребінці. Волами орють і возять. Віл дужчий за коняку, але ступає він повагом, дуже помалу. Гній від коров, волів та коней вивозять на поле, щоб земля була більш родючою.

Он лежить корова, вигріваючи на сонці свої круглі боки, й ремигає,—з одного боку в другий повертує нижній щелеп,

Це, кажуть, вона жуйку жує. А робить це вона ось для чого. Зразу вона не може пережувати добре траву чи сіно і от, пережувавши трохи, вона ковтає їжу. Їжа йде у два перші кендюхи; там трохи перетравиться, а потім відригається жуйка знов до рота; тоді корова й починає знов удруге її пережовувати. От це й значить: ремигає, чи жує жуйку. Як видно, в корови не один кендюх, а цілих чотирі: перший зветься рукав, другий—рубець, третій—книжка і четвертий—сичуг.

Шлунок корови.

Їжа спершу йде до рукава й рубця, потім вертається назад жуйкою, коли ж корова пережує жуйку, то тоді їжа йде до книжки й сичуга. От так то багато часу пройде, поки корова перетравить їжу.

Корова—худоба смирна, тиха; рідко трапляються такі, що буцаються рогами. Своїх телят корови дуже люблять, вилизують їх, обороняють їх од ворога, часто навіть з пасовиська втікають до телят.

„Веселка“.

Гей, бики!

Та гей, бики! Чого ж ви стали?	Та гей, бики! Ломіть бадилля,
Чи поле страшно заросло?	Ломіть його, валіть на прах:
Чи леміша иржа поїла?	Нехай не буде того зілля
Чи затупилось чересло?	На наших батьківських полях!
Вперед, бики!—бадилля зсохло,	А чересло мое ізліва,
Сами валяться будяки,	Леміш із правої руки
А чересло, леміш новії...	Зітнуть і корінь того зілля,—
Чого ж ви стали? Гей, бики!...	Чого ж ви стали?—Гей, бики!..

Та гей, бики! З'оремо поле,	Та гей, бики! Зерно поспіє,
Посієм ярее зерно;	Обілле золотом поля,
А спаде дощик—незабаром	І потече ізнову медом
З землі пробудиться воно,	І молоком свята земля;
Пробудиться і на світ гляне,	І все мине, що гірко було,
І, як дивочії вінки,	Настануть дивнії роки,—
Зазеленіють наші ниви,—	Чого ж ви стали, мої діти?
Чого ж ви стали? Гей, бики!...	Пора настала!—Гей, бики!...

С. Руданський.

Робочий кінь.

Був собі кінь, не дуже гарний, підліток, непоказний, та в розумного хазяїна він усюди робив: і на хазяїській роботі, й у плузі, й у бороні, й у возі, й у санях, і з хлібом, і з соломою,—або де з чим попало, все було помаленьку тягне—то ступою, а іноді й навзаводи біжить, коли того треба. Інші коні чепурні, веселі, гарні й молоді—часом басують, а часом на гору з важким возом то й стануть, або на дибки спиняться, або вивернуться з оглобель. Цей же кінь усе везе та везе, бо він у час погодований, напований, під час овесцю або іншого якого зерна поїсть; віз справний, на возі наложено по силі; хазяїн не все його понука, а де-коли дає й опочинок. Дивуються люде з коня та й хазяїн ним не нахвалиться.

От якось попався той кінь іншому хазяїну. Що поїде він на йому, то все й каже: „Досталася мені хвалена шкапіка. Людські коні, як коні, а це, боронь Боже, який ледащо вдався: ні бігти, ні ступою. Бодай вас, що ви його хвалили! Та я не так з ним справлюся!“

Запряже та на гору скоком. Кінь біжить, біжить та й стане, а там з половини гори задом, задом, поки видержить віз. Він його по ребрах палюкою, а кінь побіжить та й назад; він ще по ребрах—кінь і рвоне, та не в силу, стане уп'ять та на дибки, а там на бік і поламав оглоблю.

„Що це зробилося коневі?“ казали: „за ним цього не було!“—„Дивіться, братці“, каже хазяїн людям: „що мені з ним робити? Вже я б'ючи й рук одстав“.—„Еге, чоловіче“ каже йому один, „та його хомутом душить, черезсіделень високо“. А другий каже: „Та гляди, чоловіче, чи годував ти його сьогодні, або чи пив він: бач, як перепався!“ А третій каже: „Та глядіть хлопці, який важкий віз та яка справа: те колесо гальмує, те скрипить, не підмазане... Ні, чоловіче, ми цього коня знаємо: кінь, як кінь, та за поганою справою і без доброго корму як йому везти й по рівному, а ти ще хочеш, щоб він біг на гору з важким возом“.

Народне оповідання.

Собака й кінь.

Був на селі Квачан-собака,
Кудлатий та товстий,
Хвіст здоровенний, як ломака,
І сам такий страшний.

Раз, лежучи знічев'я на тра-
виці,

У холодочку під кущем,
Він розбалакався з конем
Про те, про це, про всякії
дурниці,

А далі річ на те звернув,
Що він у господарстві сила,
Не те, що кінь або кобила,
Усяк це, може, чув.

„Що ж, коню, ти?—попихач
головатий...“

Дикобина тим возом торохтіть!
Велике діло борону тягати,
Або снопи возить!

Он я: і череду у полі доглядаю,
Весь двір, кошару стережу,
До току побіжу—

Цілісінькую ніч не спочиваю!
На річ таку собаці кінь сказав:
„Це може й правда, хто вас знає;
На світі всяк буває...“

А я б тебе про от що попитав:
Коли б я не хотів у полі пра-
цювати,

Коли б я хліба не возив,
То що б стеріг тоді кудлатий
І що б він їв?“

Л. Глібов.

Собака та дитина.

Була в господаря собака,—здорова-прездорова, шерсть—як у вовка, і така розумна, що їй иншій людині не встид би від неї навчитися.

Жив господарь з молодою господинею. Дітей у їх тільки й було, що одно,—коло грудей.

Прийшов раз господарь з роботи, а жінка йому й каже:— Я піду по воду, а ти посидь трохи та подивися за дитиною.

Пішла господиня, а криниця була не близько; сидів, сидів чоловік коло дитини, та видко прискучило йому сидіти.

Угамував, приспав він дитину та й думає: „Треба б побігти на хвилину до сусіди; у мене ж бо й діло єсть до його.“

Покликав він собаку:

— Сірко, сюди! Сиди тут та гляди лиш,—стережи дитини!

Сірко покрутив хвостом, шильно подивився на господаря,—все розуміє.

Обійшов він кругом колиски, понюхав, ліг, морду на лапи та й дивиться на двері. Господарь, виходячи, причинив двері, та не зовсім, бо на дворі тепло було.

Лежить собака, шильно прислухається; коли це зразу схопилася, підняла вгору вуха й понюхала на повітрі. Що таке?

На долівці в хаті коло дверей стояв глечик з молоком. Лізла коло хати гадюка, почула молоко та й плазує до його, кільцями звивається.

Загарчав Сірко, вискалив зуби і жде.

Підлізла гадюка до колиски та й стала підніматися до дитини. Скочив Сірко, схопив гадину за шию зубами та й загриз зовсім, аж голова в неї відпала. Але, борючись з гадюкою, зачепив він колиску, вивернув дитину. Дитина впала на долівку та й заплакала.

Нюх у тварин.

Звіри й комахи найкраще про все довідуються нюхом. Кинь собаці кістку: як вона не побачить, де кістка впала, то не очима її шукатиме, а носом. Зараз нюшити почне і знайде. Піде хто з двору так, що вона не вглядить, а хоче слідком побігти, то почне нюшити слід і по сліду добіжить. Як на полювання йдуть звірів чи птахів стріляти, то собак беруть, бо собаки нюхом одшукують і звіра, й птицю. Нюхом кішка про мишей довідується, де вони. Нюхом бджоли знають, куди по мед летіти, нюхом і бджоли, й оси чують солодке і прилітають до його.

Нюхом і ведміль довідується, де мед єсть.

Так саме й мухи чують, де їжа. Миша вночі ловиться в пастку не через те, що бачить сало в пастці, а через те, що носом його чує. Вовк до отари підкрадається так, щоб вітер до його був, бо як вітер од його, то собаки біля отари нюхом почують його. Звіри здебільшого нюхом, а не очима їжу собі знаходять.

Буває, наприклад, так, що звикне корова, щоб її одна жінка доїла й дається їй. Як же через що небудь прийде інша жінка доїти, то корова носом чує, що інша прийшла, і не дається доїти.

В. Грінченко.

Орел і кішка.

За селом весело гралася кішка з кошенятами. Де не взявся величезний орел. Блискавкою шугнув він з високости і вхопив одно кошеня. Але не встиг ще й піднятись, як мати вже вчепилася в нього. Хижак випустив кошеня й счепився з старою кішкою. Розпочався бій на смерть. Орел мав могутні крила, твердий дзьоб, силенні лапи з довгими загнутими pazурами, і йому легше було подужати кішку: він рвав на ній шкуру й виклював одно око. Та не на таку натрапив: кішка

цупко вчепилася в орла назурами й перекусила йому крило. Одначе орел і тоді був ще дужий, а кішка вже вморилася. Нарешті, спромігшись, вона чим-дуж наполягла на орла й повалила його на землю. В ту ж мить вчепилася йому зубами в шию й перегризла горло, а потім, забувши, що їй болить дуже, почала облизувати своє поранене кошенятко.

М у р к о й Б у р к о .

Був собі в одного господаря кіт Мурко, а в другого пес Бурко. Хоч пес і кіт звичайно не люблять один одного, та Мурко з Бурком із самого малку були великі приятелі.

От одного разу, саме в жнива, коли всі з дому пішли в поле, Мурко ходив голодний і муркотів дуже жалібно. Рано господиня забула дати йому їсти, — значить, прийдеться бідному терпіти аж до вечера.

— Ей—подумав він собі—он там у сусіди на коморі голуби водяться. Я колись лиш одним оком заглянув: у двох гніздах є молоді голуб'ята, такі ситі та гладкі, як подушечки. Та ба, Бурко по подвіррю ходить, комору стереже. Хоч то ми з ним і приятелі, та я добре знаю, що на комору він мене не пустить. Нема що й говорити з ним про це. Зовсім ссбача вірність у його!

Почав Мурко міркувати, як би то одурити Бурка та спровадити його геть із подвірря. При голоднім животі швидко думки йдуть до голови. От біжить він до Бурка, мов не знати з якою доброю новиною.

— Слухай, Бурцю,—кричить з далека.—Сидів я за селом на високій липі, чатую на горобчиків, коли бачу, а з сусіднього села біжить межею собака й несе в зубах ковбасу—та таку довжезну, що обидва кінці по землі волочаться. Приніс під липу, оглянувся навкруги, живенько випорпав під корінем добру яму, запорпав ковбасу, ще й каменем на знак прива-

лив та й побіг. От така то благодать! Я ледве всидів на липі, та не міг я пожитися, бо камінь тяжкий. То може б ти, братіку...

Ще Мурко й не скінчив, коли Бурко зірвався на рівні ноги і, мов вихор, полетів за село під липу шукати ковбаси. Він теж до переситу не наїдався, м'яса рідко й нюхав, а ковбаса хіба часом йому снилася. А тут на тобі, така ласка Божя під липою закопана! Дряпнув Бурко так, що аж закурилося за ним. А Муркові тільки того й треба. Не тратючи часу, він видряпався на комору, вибрав собі найтовстіше голуб'ятко, вхопив його в зуби та до своєї хати. Там він виліз на загату та й почав хрупати, радісно муркотячи. Тим часом Бурко прибіг до липи, шукає, нюхає, порпає—нема ані каменя, ані глини, а ковбаси й духу не чути. Вертає бідний мов із лихого торгу до-дому та й біжить просто на Муркове подвір'я. Спинившись біля загати, він почув, як Мурко, облизуючись, балакає сам до себе:

— Ото дурень той Бурко! Він десь тепер певно вганяє під липою, язик висолопивши, та шукає ковбаси, а не знає, що я його голуб'ятком так славно пообідав!

Дряпнула Бурка по серці така фальшивість приятеля і завзявся відплатити йому. Усміхаючись, він підійшов до загати та й каже:

— Ей, Мурку, Мурку! Ти гадаєш, що ти мене одурив, що я повірив твоїй байці про ту ковбасу? А я сидів за плотом і бачив, як ти з нашої комори голуб'ятко взяв. Та на що тобі від мене критися? Чому було не сказати просто? Хіба я приставлений голуб'ят пильнувати? Це не моя худоба. Я й сам був би не від того, щоб часом одно-друге схрупати. От хоч і тепер. А ну, ходи та подай ще й мені одно, та й собі можеш іще одно взяти.

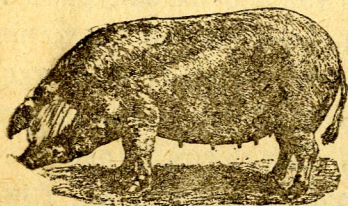
Дуже втішився Мурко, чуючи таку мову. Злому завжди ра-

дісно, коли й другий, кого він мав за чесного, такий самий злодій, як і він. І скочив Мурко з загати, а Бурко хап його за карк.

І. Франко.

С в и н я.

„Ну й бридка ж ота свиня!“ мабуть усякий скаже, дивлючись, яка вона брудна, вся в рип'яхах, коли риеється де-небудь на смітнику або в гноїщу. А зажерлива яка! Їсть усе,

що попадеться: всяку рослину, садовину, помиї, навіть іноді й своїх поросят, через те й називають її всеядою твариною, що їсть усе. А в город і в поле як забереться—чимало наробить бешкету! Шкідлива свиня, а проте ж подивіться, в якій вона пригоді людям. У иншого хазяїна нема корови, вівці, а свиня знайдеться. При добрій годівлі підсвинок важитиме зо три пуди, а инша—годована свиня в два роки—більше 20 пудів; скільки тут м'яса та сала буде; щетина піде на щітки, віхті; тонкий волос—на пензлі, а з ратиць виварюють карюк. Навіть шкура стає в пригоді, бо на заводі її вичиняють на сап'ян. Свиня дуже плодюча: пороситься вона два рази на рік по восьмеро-двадцятєро поросят.

„Веселка“.

Перли й свині.

На дворі, якось опівдні,
Заможний чоловік насипав на рядні
Чимало перлів просушити,
Бо в скрині почали жовтіти.
„Гляди!“—озвавсь через тин
Кум Северин:
„Як доберуться свині, потокмачуть!“

Хазяїн засміявсь, любив він шуткувать.

„Ім не судилося цього добра вживать

Так хоч нехай побачуть“.

Не в добрий час промовив неборак,

Бо вийшло он-де як:

Добрались свині, все порозкидали

З землею перли помішали,

Поживи не знайшли,

Похрюкали й пішли,

А другі їм на зустріч: „Що, сестриці,

Поласували добре там?

Пожива буде й нам?“

„Та де там“, кажуть, „все дурниці:

Насипано блискучих камінців.

Нам тільки клопоту хазяїн наробив,

Ми перерили все—хоч би тобі гнилиця...

Вертайтесь, бо нічим поживиться“.

Свята старовино! Про тебе я згадав;

Правдивії слова твої не вмерли,

І я промовлю їх, щоб світ не забував:

Коли ти маєш перли,

То й розум май

І перед свинями не розсипай.

Л. Глібов.

О в е ч к а.

Як подивився на овечку, так здається, що нема на світі другої скотини такої нещасної: ніхто її не боїться, всі її б'ють і штовхають, а вона й оборонити себе не зможе. Але ледве знайдеться друга худобина, від якої було-б стільки користи, як від овечки. Все від неї на користь чоловікові: з її довгої, тонкої вовни роблять і повсть, і саме тонке сукно; з овечих та баранячих смушків шиють теплі кожухи на зіму, а з ягнячих смушків—шапки; овечий лій іде нам на світло у довгі

зімові вечори, а ягняче м'ясо—дуже смашна страва. В барана й овечки голова, рівняючи її до тіла, не величка, лоб крутий, ніс горбом, уха в одних стирчать у бік, а в других висять; очі дуже добрі, хоч—нічого мовчати—і нерозумні. На лобі в баранів роги дуже гарно закручені назад і порожні в середині. Хвіст у інших не дуже великий, а в других—так такий товстий та важкий, що вівчарі прив'язують до їх коліщата, щоб їм легше було волочити свій жирний курдюк, котрий дає багато сала. Вовна довга, в інших біла, як сніг, а в других сірвата або чорна. Вимивши овечку добре у воді, її стрижуть раз або й двічі на рік, потім вовну ще миють, перебірають і прядуть. Живе овечка всюди по наших краях і приводить кожний рік одно або двоє ягнят.

Сестра овечки—коза—дуже до неї схожа. Коза теж має дві ратиці на ногах, довгу вовну, й ця вовна в інших кіз буває дуже коштовна, роги порожні в середині, тільки вони загнуті назад, а не закручені, як у барана. Верхня губа в кози гола, а на нижній борода,—і оце найбільше відрізняє її від овечки. Молоко кози вживають, як ліки від сухот.

„Дзвінок“.

Я г н я.

Моторні діти, дівоньки й хлоп'ята,
Первоцвіт наш, веселі небожата!
Щоб знали ви, як в світі треба жити
І стерегись, чого не слід робить—
Я розкажу вам баечку маленьку.
Було собі ягня, потішненьке таке,

В кошарі не було такого:

Жартливе і швидке,

Не слухало нікого.

Раз—чи само, або ж підмовив хтось—
Надумалось воно все стадо насмішити:

У вовчу шкуру одяглось
І ну скакати, аукати і страшити.
Регочуться, плигають і кричать,
Неначе б то бояться вовкулаки,—
Таке там стали вироблять,
Аж насторочились собаки,
А потім кинулись на вовчика гуртом,
Дали йому такої наминачки,
Що аж шматки посипались кругом:
Собаки не дають вовкам потачки.
Де й дівся сміх, піднявся стон і плач,
На-силу бідного оборонили.

Оттак, як бач,
Із жартів лиха наробили!
Всіх жаль бере—овечок і ягнят,
І журиться вівчарь, і плаче бідна мати,
Бо то не іграшки, не жарт—
В зубах собачих побувати.
Такого лишенька ніколи б не було,
Коли б не слухали дурної волі:
Жило б собі ягнятко і росло,
Радіючи на ріднім полі.

Л. Глібов.

Ч а б а н .

Мій чабан на вид смальовий,	Гола шия і груднина;
Ввесь неначе з жил сухих,	А з кремезного плеча
Чорновусий, чорнобровий,	Висне з стравою торбина
Вугіль в очах молодих.	І широка опанча.

Округи його отара
Між кущами побрела
І, немов широка хмара,
Степ зелений затягла.

Я. Щоголів

Доморослі музикни.

Був у одного хазяїна осел, та постарів бідолага і став нездатним до роботи. От хазяїн і надумав його продати. Осел помітив це і, розсердившись на свого хазяїна, втік від нього.

Іде він зажурений, коли дивиться—на дорозі лежить собака.

— Притомився, Барбосику?—запитав його осел.

— Що притомився, то правда, та відпочити можна,—відмовляє Барбос,—але ось лихо: служив я у свого хазяїна кілька років,—доглядав за хазяйством, та на моє горенько старість прийшла. Мій хазяїн і прогнав мене.

— Ходімо зо мною,—каже осел,—будемо мандруючими музиками: я буду ревити, а ти гавкати та вити,—чудова музика буде.

От і пішли вони та й зустрічають на дорозі kota.

— Ти чого, котику, зажурився?—питають.

— Та як же й не журитися,—відмовив кіт.—Старий став уже, зуби повипадали, не можу мишей ловити, то хазяйка й прогнала мене.

— Ходімо з нами,—говорить осел,—ти хороше вмієш нявчати: і з тебе буде добрий музика.

Ідуть вони утрьох далі й нарешті приходять у село. Дивляться, а на воротіх сидить півень і так жалібно кукурікає.

— Чого ти, півнику, так кричиш?—запитав його осел.

— Того кричу, що лиха жду,—відмовив півник,—хазяйка моя завтра гостей сподівається і хоче мене в борщі зварити.

І півник, що є сили, знов почав кричати: „Ку-ку-рі-ку-у, ку-ку-рі-ку-у!“

— Перестань ти горювати та ходімо з нами музичити,—говорить осел,—голос у тебе чудовий, то й станеш нам у пригоді!

Півень злетів з воріт і пішли всі вчотирьох. На дорозі їх спіткала ніч. Музики звернули почувати в ліс і тільки зібралися спати—аж удалечіні показалося світло. Всі миттю ско-

пналися, бо дуже хотіли їсти, і побігли в той бік. Добігли до великого будинку. Осел підійшов до вікна і став заглядати.

— Ну, що там побачив?—запитав півень.

— Тихше, братіки,—тут розбійники сидять за столом і смачно вечеряють. А добре було б оце нам замість них по-вечеряти.

І почали вони думати, як би тих розбійників з хати вигнати. Довго думали та й придумали: осел став на задні ноги, а передніми оберся в луток, собака вилізла йому на спину, кіт примостився на спині в собаки, а півень злетів котові на голову. Стали всі проти вікна та як закричать усі разом! Осел заревів не своїм голосом, собака почала вити, кіт нявчати, а півень кукурікати на все горло. Від такого галасу аж шибки у вікнах задзвеніли.

Розбійники перелякались і кинулися тікати з хати. А наші музики хутчій у хату та до вечері. Добре попоївши, вони zostалися тут і ночувати. Погасили світло. Осел улігся серед двору на гної, собака в пекарні на порозі, кіт ліг на тепленькому в пічі, а півень полетів на сідало.

Наступила північ. Бачуть розбійники, що в їхній хаті поночі й тихо.

— Треба,—каже отамац,—довідатися до хати,—і звелів одному розбійникові іти на розвідки. Прийшов розбійник до хати і бачить, що в ній тихо та спокійно. Зайшов він у пекарню світла роздобути; підходе до печі, а там котові очі світяться; розбійник думав, що то дві жарини, і притулив до них сірничком. Кіт схопився, пиренув та як дряпоне кіхтями розбійника по обличчю,—той аж затрусився з переляку та хутчій у двері. На порозі наступив собаці на хвіст, а та його за ногу. Ще більш перелякався розбійник і що є духу пустився через двір навітки, але спіткнувся й упав на осла. Осел схопився та як бацне його задом у бік. Півень почув

метушню, злетів на ворота, заляпав крилами й на всю горлянку закричав: „Ку-ку-рі-ку-у!“ Переляканий розбійник кинувся в ліс, прибіг до атамана та й говорить: „У нашій хаті оселилось якесь страховисько! Воно мені все обличчя роздряпало, на порозі хтось ножем у ногу штрикнув, вибіг я на двір, а там щось на мене з колякою накинuloся... вгорі десь суддя сидить та як крикне: „А що, попався, розбійнику!“ Насилу я живим відтіля вирвався.“ Всі розбійники полякались і далеко втікли від свого дому. Зосталася хата з усім добром нашим музикам. Вони оселилися там, як у себе дома, і стали жити у добрій згоді.

Бр. Грім.

Петрусів сон.

I.

На Ілію якось вигнали хлопці коней на беріг, на толоку. Грицько й Петрусь загадали купатися.

Поплавали, попоринали хлопці; де-хто виліз на беріг погрітися, а Петрусь поліз під очерети попечерувати раків. Коли це він застромив руку в одну нору та й налапав щось тверде, гладеньке; потяг його обіруч та й витаскав наверх.

— Агов, хлопці! Глядіть, що воно таке?—гукнув Петрусь.

Він держав у руках мов би два черепки, чорно-зелені, зложені до купи, як паляниця—кругле, гладеньке, з боків стреміли якісь чудернацькі лапки, ззаду куценький хвостик, а спереду якась головка то вистромлялася, то ховалася.

— Черепаха!—скрикнув Грицько.—Неси її сюди, на пісок.

Петрусь виніс черепаху й кинув її на землю. Вмить поховала вона лапки й головку під свої черепки.

— Ач, яка хитра!—дивувалися хлопці.—А ну, перевернути її.

Перевернули. Спідній черепок був трохи менший, світліший від верхнього. Черепаха знову вистромила лапки й голову та почала поводити ними на всі боки. Хлопці реготали, зібравшись круг неї. Грицько почав торкати її паличкою. Що зачепить лапку—вона й сховає її.

— Вона, проклята, така тверда,—казав Грицько,—що й довбнею її не розіб'єш!

— О!—дивувалися хлопці.

— А ну, ось стань на неї ногами—не роздушиш!

Хлопці почали ставати на черепаху: справді не роздушиш! Мов камінь. Лиш лапки ховає та голову, як притиснеш. Грицько витяг її паличкою по голові. І знов сховалася, та вже не виставляється.

— Як би її чим підважити та розлупити на двоє черепки,—загадав один хлопець.

— Ну-ну!—згодилися другі та й почали глядіти навкруги, чим би підважити.

— Стривайте, хлопці,—сказав Грицько,—її як перевернути до гори животом та так покласти, щоб не мала за що лапками вхопитися, то вона до віку не перевернеться назад. Так і висохне, а не перевернеться.

— Невже?—дивувалися хлопці.—Так і висохне?

— Їй-Богу, висохне. Я вже так зробив. Днів з п'ять ходив довідуватися: поклав її був на пеньок. Аж засмерділась, а не перевернулася.

Неподалеку був великий, рівний камінь. Хлопці перенесли туди черепаху, поклали її на камінь до гори животом.

Покинули черепаху, подрались, як кошенята, по вербах, видираючи горобців. Надрали,—поскручували їм головки, скинули на купу та давай періщити їх щипками, як снопи мо-

лотити... Не лишилося горобенят і сліду: валялося тільки одно м'ясо та кишечки, перебиті, перемішані з землею...

Вже починало вечоріти: за тою забавою й не чулися, як день минув. Розпутали коней, напоїли їх та й рушили додому, посідавши верхами.

— А йу, хлопці, навипередки!—гукнув Грицько, затавшив свого коня лозиною.

І погнали хлопці у чвал, аж земля загула та курява занялася.

Петрусєва кобила була старенька, ще й підпалена. Хлопці один за другим обганяли його, а минаючи гукали:

— Не жени, бо розсиплеться кобила!

— Агов, Петре! А на Маковія дойдеш додому?

— На Спаса доїде!—гукали другі.

Петрусь обкладав кобильчину лозиною, аж гуло, торкав її ногами: бідна кобила всю силу напружувала, сопла, аж стогнала, та ніяк не могла угнатися за другим. А хлопці минали, обганяли...

Петрусєя злість узяла на кобилу, як лишився він позаду всіх. Він затав її так, що лозина вломалася, й у руці його лишився коротенький цурпалок. Нічим уже було поганяти.

Петрусь почав штрикати кобилу тим цурпалком. На хребті її було садно від хомута; рудий струп заікся на йому.

Петрусь, бачивши, що цурпалком лозини він не дошкулить кобили, штрикнув її у те садно, аж відлунився струп.

Кобила витягнула вперед шию та наддала трохи ходу, але не могла дігнати других.

Петрусь знов штрикнув її у садно, в живе м'ясо, вдруге, втретє—та й почав доганяти хлопців.

Ускочили в село, і Грицько, що був попереду всіх, припинив коня, бо боявся батька, щоб не лаяв. Петрусь дігнав товаришів і, хоч принаймні в селі, не набрався сорому за свою кобилу.

А вона, бідна, важко дихала своїми підпаленими боками, а з садна по лопатці та по передній нозі текла кров та жовта юшка...

Приїхавши до-дому, Петрусь зліз з кобилиці, й вона поменталася помаленьку до повітки.

— Чого ти так угрів коняку?—спитала мати, йдучи в хату з повною дійницею молока.—Знов гнав з хлопчиськими, казився?

— Де там гнав!—одказав Петрусь.—Таке стерво поженеш!

— Те стерво робить на нас, годує нас,—сказала, похитавши головою, мати.—Жаліти її треба... Підкинь же їй хоч травиці на ніч; там, у возі, батько накосив.

Петрусь узяв з воза оберемок трави й поніс у повітку. Кобила потягнулася до трави. Петрусь штовхнув її ліктем у морду, аж зубами клацнула.

— Ще нажерешся!

Повечеряли. Петрусь з батьком пішов спати в клуню на соломі, бо в хаті було душно та й мухи докучали. Постеливши собі свитку, Петрусь не счувся, як заснув.

І дивний, предивний сон приснився йому.

II.

Ото сниться йому, наче сидить він на призьбі своєї хати, а хата чиста така, вибілена, неначе на Великдень.

Втім закурилася курява на дворі, знявся вітер страшонний, хуртовина, аж світу Божого не стало видко, і підняв той вітер Петруся вгору, мов пірце легеньке або сухий листочок. Несе його той вітер чим раз вище, вище, а крутить ним—аж світ йому закрутився... Глянув Петрусь униз—та аж страх його взяв і серце в грудях захололо: внизу далеко, ген-ген, хатка їх видніється, та така маленька, мов би

печеричка біла, а на порозі стоїть мати та все гукає: „Петрусь, Петрусь!..“

„Мамо, мамо!“ з одчаєм крикнув Петрусь. Та мати його, мабуть, не почула, а він втім почав падати в низ та швидко так, стрімголов, аж знову йому світ закрутився. Гепнув так, аж луна пішла, а проте не забився, не затокся. Хотів устати—так не поворухне й пучкою. І добре б йому лежати так, та щось тверде тисне його в потилицю, муляє, а головою не рушить, не поправиться ніяк.

Коли дивиться: стоїть над ним бабуся якась, бабуся... таки баба його рідна. Стоїть над ним, дивиться маленькими своїми очицями та хитає головою.

— Бабо, бабуся!—просить Петрусь.—Мені страшно! Заведіть мене до-дому! До мами, до батька...

— До мами, до батька?—питає баба.—А тобі жаль їх?

— Жаль, жаль!—заплакав Петрусь.

— Жаль, жаль, жаль!—цацвірінькали горобці.

— Оце ж, сину,—каже баба,—ти драв горобенят, нищив їх, а тепер тебе лиха хуртовина видерла з дому. Мабуть, плаче тепер твоя мати за тобою?

— Плаче, плаче, плаче!—цвірінькали горобці.

— Отак, сину, й ті горобчики бідні плачуть за своїми дітками, що ти їх понищив...

— Нищив, нищив!—плакали горобчики на вербі.

— Гріх, сину, кривдити всяку Божу тварину,—казала баба далі,—бо всяка тварина любить своїх діток. Хоч не скаже вона, бо не вмє, а болить її серденько за діток, бо-лить тяжко!

— Тяжко, тяжко!—цвірінькали горобці.

Серце Петруся стиснулося з болю. Він заплакав.

— І всяку божу тварину гріх мучити,—казала баба,—оце ти лежиш тепер, ворухнутися не можеш. А чи добре тобі було б, коли б тебе лишити так лежати, не ївши, не пивши, аж поки висохнеш, поки засмердишся?

Страх узяв Петруся, стиснуло йому серце, а сльози знов потекли по лиці аж на шию.

— Бабусю, любко, зведіть мене!—змовився він.—Я хочу жити, я не хочу сохнути живцем! Я не буду мучити нікого!

— Отак, сину, лежить тепер тая черепаха, що ви її поклали на камінь до гори животом; лежить, сердешна, і злізти не може, й висохне з голоду, й засмердиться... А за що ви їй таку муку тяжку заподіяли? Що вона кому зробила? Адже-ж і вона так, як і ти, Божа тварина: й вона їсти хоче, і їй болить тіло, ще гірше болить ніж у тебе, бо ви ж її ні за-що, ні про-що били ціпками й по лалках, і по голові, й ногами толочили за те лиш, що на ній черепки тверді...

Петрусь змагався підвестися, та ніяк не міг; зціпило йому й руки, й ноги, і в'язи, а щось тверде, мов камінь, чим раз гірше муляло й тиснуло йому потилицю.

— Тяжко лежати нерухомо?—питала бабуся.—Муляє тобі в потилицю? Болять в'язи? А ось поглянь ще на бідну кобилу.

Петрусь лупнув очима на бік: кобила стояла близенько й дивилася на його добрими, ласкавими, великими очима. Петрусь чув на собі її теплий віддих.

— Ось і вона прийшла сюди,—казала баба.—Вона не вдарить тебе, не вкусить—не бійся! Вона добра. Вона всіх вас годує: й оре для вас, і волочить, і возить хліб, і вас возить. А за те її б'ють, штовхають, кленуть... Ти на ній лозину поламав, а за що? Її підпалили через недогляд, бо га-

рячу напоїли; через те вона удушлива й не може бігти швидко. Хомут натер їй садно на хребті, при тяжкій роботі: твій батько на те не вважає, що-дня її запрягає, що-дня знов ятрить те садно, не дає йому захити. А ти для дурної вигадки хлоп'ячої гнає її через силу лозину на ній поламав та ще цурналком здер їй те садно боляче... У щелепи ліктем дав так, що аж зубами клацнула... Ось глянь на те садно, як ти його розстроюєш?—казала баба.

А кобила дивилася на Петруся добрими очима, мов-би все йому простила, забула всю кривду.

— Оце тепер тебе лиш трішки муляє той самий хомут, що під в'язами в тебе, а як воно боляче та прикро? А бідну коняку він що-дня муляє при роботі у сто раз гірше, бо вагу вона тягне, та не здоровим хребтом, а садном.

— Бабусю, я не буду!.. Не буду до-віку мучити нікого,—казав Петрусь.—Я не знав, я не думав, що воно таке тяжке лихо!.. Підведіть мене, бабусю, помилуйте, пожалійте!.. Може я вмер?

— Ні, ти не вмер,—відмовила бабуся.—Це такий сон на тебе найшов. Ти жив.

— Жив, жив, жив!—гучно зацвіркали горобці і...

Петрусь прокинувся. Горобці під стріхою клуні гучно цвіркали: жив-жив!

Петрусь зсунувся був з соломи і лежав на долівці клуні на бойовиську, а під шию справді муляв йому хомут.

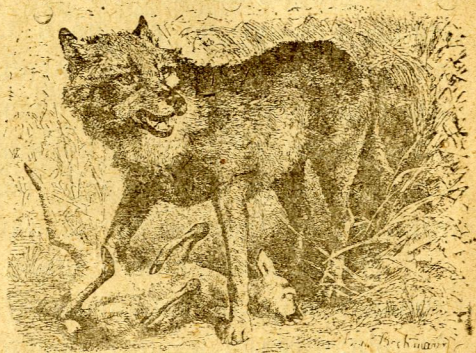
М. Левицький.

Вовк та ягня.

Улітку, саме серед дня, пустуючи, ягня само забилосся до річки напитися водички. От чи пило, чи ні, глядить—аж суне вовк, такий страшний та здоровенний! Та так прямишенько й біжить до бідного ягняти. Ягняті нікуди тікати.

стоїть, сердешне, та дрижить... А вовк кричить: „На що тут каламутиш воду? Та я тобі за цю шкоду—ти знаєш—що зроблю?.. Як муху задавлю!“

— Ні, паночку, — ягня йому мовляє:—водиці я не сколотив, бо ще й не пив; а хоч би й пив, то шкоди в тім немає, бо я стою зовсім не там, де треба пити вам, та ще й вода од вас сюди збігає...

— Так себ-то я брешу?—тут вовк йому гукнув. — Чи бачі здається, ти й позаторік тут був та капости мені робив?.. Тривай же! Ти думаєш, що я забув?

„Помилуйте!—йому ягнятко каже:—на світі я ще й году не прожив.“— „Так брат твій був.“— „Нема братів.“— „Так, може, батько, коли не дядько або ж хто-небудь з ваших був!.. Хіба не знаю я, не чув, що ви мене б із'їли, як би вловили? Собаки й вівчарі твої, усі ви—вороги мої: од вас мені життя немає... Ще мало я терпів?“

— Так чим же я вам досадив?—ягнятко, плачучи, питає.

— Цить, капостне! Либонь не знає... Як сміло ти мене питати? Вовк, може, їсти захотів!.. Не вам про тее знати!

І вовк ягнятко задавив... На що йому про тее знати, що, може, плаче бідна мати та побивається, як рибонька об лід: він вовк, він пан... йому не слід...

Л. Глібов.

О б л а в а.

Зіма позаторік була така, що я й не пам'ятаю другої такої: снігу навалило в аршин; кожний божий день, або мороз такий, що аж стіни лущать, або хуртовина, що й у дворі заблудити. Під таку зіму і звір, і птиця підходять усі до

сел, хуторів; зайці позаторік так у горобах, у заметах і лежали, а вовки не то, що в хліви лізли, а часом і в сіни залазили. Та й шкоди ж багацько поробили вони тоді: що скотини перенівечили, то й сказати не можна; та що скотини, навіть на людей почали нападати. Кожну ніч навідуються в село; цілісіньку ніч собаки гвалтують по всьому селі, а проте таки не обійдеться без шкоди.

Після Хрещення підпало трохи снігу, звернуло на одлигу, пороша вийшла навдивовижу. Вдосвіта зібралися всі ми в Андрія: чимало народу зійшлося, чоловік з двадцять з рушницями та чоловік тридцять гучків; були й тенета, дві плашки.

Зараз за селом знайшли ми вовчий слід та й пішли по сліду. Спершу вовки йшли по дорозі, один за одним, слід у слід, а потім повернули прямо лісом на Городок. Я з Андрієм пішов по сліду, а другі дорогою до Городка, а потім покинули слід та й почали обходити кругом Городок, бо сподівалися, що вовки полягали тут. Так воно й вийшло: виходного сліду з Городка не було. Тут значить вони. Виходимо до своїх. „А що?“—питають. „Тут“—кажемо. „А лисиць багацько?“—пита Степан. „Три ввійшло, а вийшла одна“, каже Андрій, „та зайців є з п'ять“.

Розставили ми стрільців, тенета розкидали на правому крилі, а гучків розставили на других краях лісу. Довгенько таки прийшлося нам дождитися гучків. Стоїмо ми та ждемо; кого, може, що курить люльку,—аж за душу тягне покурити, та не можна, бо лисиця та вовк зразу почує дим і не піде на тебе. Трохи й страшно стояти самому: що, думається, як усі вовки без гону, а їх було вісім штук, та вийдуть на тебе... І нетерплячка тебе бере, і чого, думається, забарилися ті гучки. Коли ось затрубив Андрій і разом з трьох боків загукали гучки. Обдививсь я рушницю в останній раз, підвів курок та й стою, очей не спускаю з лісу. Гучки чути все ближче та ближче. Повставали вже й вовки, та не дуже їм страшно людсь-

кого гоміну, йдуть собі купкою. А гучки все наближаються, все налягають. Залушили з рушниць на правому крилі. Злякалися вовки, кинулися врозтіч. Два наткнулися на тенета, а шість вийшло на стрільців. Чотирьох вовків положили відразу, а два завернулися, кинулися на гучків, та там підняли такий галас, що вони знов мушили кинутися на стрільців. Тільки один і прорвався по-між гучками.

„Добре охота вдалася“, казали, до-дому вертаючись: „що ніч будемо спати спокійно, не будуть уже цілу ніч гвалтувати собаки“.

За Л. Толстим.

Лисиця і ховрах.

„Куди це ти, кумасенько, біжиш?“ Аж з тіла спала.
Всі добрість бачили мою,
Гука ховрах, „ні на що не бо всі жили мов у раю,
глядиш“. Ні з кого по цей день не брала
А та йому: я й пір'їнки.

„Як кумові своєму, А що ж за те кумі твоїй?
Скажу тобі усе по дружбі... З очей прогнали!!.. Боже мій!
Оце я, бач, була на службі,— За що, про що, і за якії
Наставили мене суддею до курей; вчинки?“
Я їх кохала, як дітей; „А що ж, кумасенько моя“,
Всьому порядок подавала; Ховрах мовляє так лисиці:
І не доїм, і не досплю: „Був гріх,—частенько бачив я
Усе, було, тружусь, роблю— У тебе пір'ячко на пиці“...

Л. Глібов.

Лисиця та вовк.

У чоловіка на селі Придибав вовчик і питає:
Лисиця курочку украла „Ти, кумо, часом не дала б
Та, сівши добре під стіжком, Мені чим небудь підживитись:
Частину курочки умняла, Три дні не їв, іду топитись“.
А другу в сїні приховала. „Чомунедать? Стіжок тут сїна,—

Для мене стане й половини,
Бери та їж!—лисичка відказала,
А про м'ясцє вона мовчала.

Базилевич.

Л и с.

Вся постать лисова виказує його хитрість, жвавість, пролазливість. Морда в лиса довга, гостренька; верхня губа задержта трохи до гори, наче усміхається; зуби міцні, білі; очі невеличкі, а проте бачить він ними добре; ушима завжди він прислухається навкруги; хвіст у лиса довгий, розкішний, пухнастий. На масть лиси бувають усякі; в наших краях—руді, часом аж червоні, груди й черево—білі. Лис живе в печерах, викопаних барсуками й другими звірями, або в дуплах старих дерев; часом навіть і самого господаря вижене з хати, скоро той не хоче прийняти його до себе в сусіди. В норі в лиса чисто прибрано, земля встелена м'яккою травою або мохом. З норі не один вихід, а кільки: як застукають його коло одного, то він другим утече.

Скоро вечоріє, лис тихцем, обережно й хитро виходить на здобич. Дуже штучно та хитро ловить він молоді серни, зайці, кролики, пташки, миші; та не тільки на суходолі, а й на воді полює оцей ловець, і не один рак або риба дістануться йому на зуби. Біда, як де він назнає курника: всіх курей передушить і перетаскає до себе в нору; качкам і гусям теж нема від його спокою; їсть він і сливи, груші та виноград.

Лис дуже мовчазний звір, наче німий; тільки яке небудь лихо—голод страшений, або тяжка рана присилує його подати голос; тоді він гавкає, наче собака,—коротко та уривчасто.

Лисиця на весні приводить 3—9 молодих лисинят. Спершу вони сліпі і починають бачити аж за два тижні, а вже за місяць бігають і бавляться. Як молоді попідростають, мати навчає їх усяким хитрощам: як полювати та здобувати собі

їжу. В-осени молоді лиси покидають матір і переходять на власний хліб.

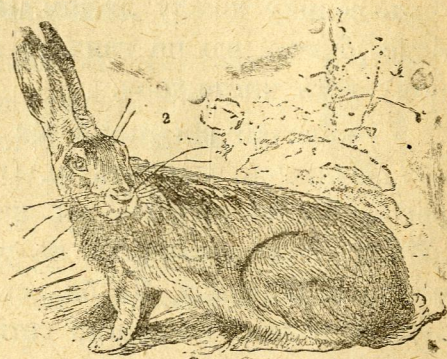
Лисів найбільше збавляють за-ради гарної та теплої шкури; хутро їх тепле і не дешево коштує. Найдорожчі лиси—це чорнобурі, що живуть на півночі в Сибірі. М'ясо лисяче не смашне й одганяє чимсь негарним, тим то його й не їдять.

С. Єфремов.

З а я ц ь.

Заяць то такий звісний звір по наших країнах, що його напевне знає й кожна мала дитина на селі: той, дивись, чув де-що про його від стрільців, той від батька або діда; а иншому то й самому на власні очі доводилося бачити цього довговусого, полохливого звірка—або як він миттю перебігав дорогу, або як часом зляканий чим небудь у полі, він, яко мога, подався геть-геть на гайки. Та й не тільки в нас, а скрізь по всьому світі кожний знає зайця, кого не спитай, бо скрізь він плодиться, де тільки є йому їжа.

Зайця зразу можна пізнати: тіло його довге, неначе вигнуте, задні лапки далеко довші, ніж передні, на задніх лапах чотири пальці, на передніх—п'ять; голова в його теж довга, витягнута, з великими очима й довгими вухами; губи товсті і посередині переділені надвое, з довгими вусами; хвіст куций і трохи задертий до гори. Як хочеш ще краще знати зайця, то розкрий йому рота: там перш за все запримітиш чотири особливих передніх зуби: два горішніх і два спідніх, що дуже відрізняються від решти зубів; зуби ці дуже довгі та міцні, трохи вигнуті, як серп, і на кінчиках загострені,

мов долото. Ними заяць гризе свою їжу так само, як білка, ховрик, пацюк або миша: всі вони так і зветься гризунами.

Заяць—звір зовсім не дужий і вся його сила—довгі вуха та довгі ноги. Він чує дуже далеко: крізь сон він почує, як зашелестить лист на дорозі, як заквакає жаба в болоті,—і зараз прокинеться.

Живуть зайці кожний окремо: заяць сам собі, зайчиха сама собі. В парі або гуртом не живуть ніколи. Їдять зайці всяку рослину, а найбільше молоду, м'яжку та ситу. Що-найкраща для їх їжа,—то капуста, ріпа та петрушка але ж тих ласощів не скрізь роздобудеш. От і біжить заяць на луки та на хліби пастися; з'їдає що-найкраще та наймолодше, то-лочить траву і хліб, вигризає собі стежечки на хлібах, щоб добре було йому бігати, спустошує всяку рослину і тим робить велику шкоду людям. Зімою накидається заяць на молоде дерево, що по галях та по садках росте й обгризає на йому геть чисто кору.

І такечки він цілий рік краде людський хліб, цілий рік об'їдає людей, шкодить їм. От через це і стає він людям ворогом. Та до того ще він, на лихо людям, страх який плодючий: кожна зайчиха на рік разів чотири, а то й п'ять, плодить зайченят. Як би всі зайці виростали, то й життя не було б людям: усе чисто геть виїли б і в полі, і в городі, і в садках. А то їх дуже багато гине, бо ворогів у їх і не перелічити: забиває їх чоловік, рве собака, вовк, лисиця, кішка; хапає орел, яструб, ворона, сова, сорока.

Зовсім виростають вони за п'ятнадцять місяців. Заяць живе 7—8 років, або й більше. Та рідко який заяць умирає своєю смертю, рідко який доживає до старих літ, бо що таки їх гине від недогляду матері що їх передохне та перемерзне, що їх переїлять їхні вороги—хижі звіри та хижі птиці, а що

таки й люде попостріляють їх; бо дуже, бач, втішно та корисно на їх полювати: одно те, що м'ясо смашне, а друге—і шкура добра, хутро м'ягке та тепле,—можна й кожушанку з його пошити, можна, як це роблять у де-яких країнах, і вичиняти ті шкури й шити з їх черевики й таке інше.

„Веселка“.

Заяць і жаба.

Обридло зайцеві погане його життя,—що чоловік обіжає, орел хапає і сова навіть дере. От і думає собі заяць: „Я найслабіший од усього на світі—всього боюся: пташка злетить—боюся, вітер гілля колихне—боюся... Піду лучче втоплюся!“ От іде він до річки та скаче берегом—шукає: де б то лучче скочити у воду; коли це жаба—бовть у воду! „Еге,—думає тоді заяць,—не буду й я топитися, бо є ще таке на світі, що й мене боїться!“

Лев на облаві.

Жили у гушині глибокого байрака
Страшений лев, всесвітній лис,
Бурлака-вовк і наш сірко-собака,
Що із села помандрував у ліс
І розбишакою зробився,—
З людьми, чи що, не вжився.

Побратались вони, щоб по-сусідськи жить,
Ніколи шкоди не чинить;
Умовились гуртом робити
Облаву потайну
І хто добуде що—все нарівно ділити;
Лев був за старшину.
Улучив лис годиноньку щасливу,
У верболозі притаївсь
І якось там козу дурну і полохливу
Піймати умудривсь.

Упоравсь молодець проворний
І звістку другим дав як слід;
Зраділи всі, що лис такий моторний,
Що буде їм вечеря і обід.
Не гаючись, вони зійшлись на гору,
І каже лев: „Я зараз поділю;
Глядіть щоб не було ніякого тут спору,
Бо перебору не терплю!
Беру я першу четвертину,—
По уговору це моя;
І другу теж собі кладу частину,
Бо хто між вами дужчий? Я!
І третю слід мені... Не мовте ні словечка:
Я—лев, а не плоха овечка!
Четверту ж хто торкне або нюхне,
Той знатиме, як дратувать мене!“...
І очі витріщив, і грива стала диба:
А ну, мов, огризнись...
„Нехай тобі і озеро, і риба“,
Подумали усі—та й розійшлись.

Л. Глібов.

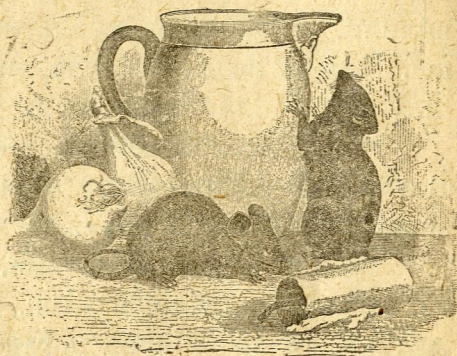
М и ш к а.

Колись мишка жила собі окремо від людей, так як тепер живуть її родичі, лісові та польові миші. Вона так само боялася чоловіка, як і вони, як усі дикі звірі, і тікала від нього. Прийшла осінь, лили дощі за дощами, земля намокла, дощова вода затопила мишачу нірку, змочила мишчин сіренький кожущок. Мишка ослабла, зубки в неї цокотіли від пропасниці. Холод її морозив, голод мучив, а їсти не було чого. Насмілилася мишка та й шмигнула до дикого чоловіка в курінь, притулилася коло стіни, між камінням.

На долівці, серед куреня, ясно горіло багаття й гріло все навкруги.

Господарь з своєю сім'єю вечеряв коло вогню на долівці; мишка грілася, дивилася й заздростила. Люде, повечерявши, поснули. Вогонь догорів і погас. Стало зовсім тихо. От тоді-то мишка й набралася відваги.

Тихо, обережненько вилізла вона з щілини й почала нищпорити по долівці. От, щастя! Вона знайшла скоринку з хліба й жадібно з'їла. Потім знайшла другу, третю й так наїлася; як ще й зроду не наїдалася. Хтось наторкнувся й зашелепотів; мишка,

нетямлючись зі страху, чкурнула в щілину й сховалася. Сховалася та й солодко заснула, і снилися їй смашні скоринки.

Другого дні дощ лив так само. Спробувала була мишка піти в свою нірку, та тільки змокла, козушка покаляла та й вернулася назад у дикунів курінь. Знову сховалася в щілину й стала розглядати курінь. У куріні вешталися та працювали люде, між ними ходили собаки та збирали по долівці розкидані шматки та крихти. Над вечір знов запалало багаття. Люде довго метушилися коло вогню, щось ставляли до нього, потім приймали, аж на-останку вся сім'я сіла вечеряти, так само, як і вчора. Після вечері полягали спати. Багаття ще який час спалахувало, а згодом погасло. Мишка стала вже сміливіша; вона обходила увесь курінь, нищпорила по всіх закутках, наїлася крихот на долівці; а то ще у видовбаному шматку дерева знайшла цілу купу зерна та так же наїлася, що й хто його знає! Звичайно, хоч другого дні було ясно та тепло, як літом, проте мишці зовсім не хотілося вертатися в свою холодну та мокру нору.

Час минав. Мишка все більше звикала до своєї нової оселі та до своїх господарів. Вона вже добре знала, де лежить яка харч у куріні й стала зовсім не боязка.

Одного разу вона надумалася вийти на долівку та пошукати їжі серед білого дня; але як тільки вона вилізла з щілини, то великий, кудлатий сабака, гавкаючи, стрибнув до неї. Мишка ледве встигла втекти та так перелякалася, що цілу ніч і цілий день після того не вилазила з нори.

Але другого вечора вона вже дуже зголодніла і, як тільки багаття погасло, зараз вилізла, наїлася, напилася й знову сховалася в нору.

Минав час, минула зима, прийшла весна, а за нею й літо. Мишка наплодила діток. Спробувала знов жити вільним життям, та якось воно погано склалося. Як на те, того разу було дуже багато тхорів, ласочок, їжаків, гадюк та всяких інших мишачих ворогів. Вони чисто всіх мишчиних діток поїли. Мишка раділа, що хоч сама жива зосталася. Вернулася вона тоді знов до людей в оселю і поклала собі на думці більше вже звідти нікуди не йти. Не помилилася мишка, зваживши так. Стала вона жити в розкошах. Їжі завжди доволі, а тхорі, ласочки та всякі інші вороги самі бояться людей і не наважуються наблизитися до людської оселі. Жилося нашій мишці так, що краще й не треба. Мала вона ще діток і померла вже дуже старою.

Минали роки за роками, мишчини діти й онуки зовсім уже звикли до людських осель та до людей. Минуло непомітно багато тисяч років, і миші зовсім забули про свої колишні нори в полях та лісах. Коло людей завжди було дуже багато зерна та всякої іншої їжі. Миші з того всього підживлялися скільки хотіли. Добре їм жилося коло людей, але на собі вони навчилися й людей боятися. Через розкішне життя миші дуже розпложувалися й усе більше та більше з'їдали всього в людей. Та люде стали помічати їхнє злодій-

ство. От тоді то й почали люде воювати з мишами. Чоловік, де тільки міг, убивав того малого злодюжку. Цькував собаками, замазував та затикав усі шпари у своїй хаті. А далі приручив kota. Всяку їжу став вішати по стінах та під стелею в мішках та в кошиках. Але вже було запізно. Миша так звикла до людської оселі, що ніяк не можна було її вигнати звідтіля. Вона стала ховатися від людей, пильно стежити за всіма їх рухами, стерегтися собак і котів, по цілих днях сиділа не вилазючи з своєї нори; зате ж уночі, як усі спали, вона робила, що хотіла. Її міцні зуби швидко прогризали дорогу в середину хати, а гострі пазурі помагали влазити і до мішків, і до кошиків з їжою, хоч де її ни повісь.

Помалу миша стала така досвідчена, що могла хазяйнувати в наших оселях не згірш доброї господині. Ніщо її не зупинить, ані хатні стіни, ані міцні підлоги та двері.

За М. Богдановим О. К.

Б і л к а.

Ця маленька звірина належить до численної породи гризунів; родичами їй доводяться зайці, миші, сусли, бобри та інші. Гризуни від інших звірів різняться найбільше зубами.

Маленька білка дуже гарна, жвава, швидка тварина. Перш за все углядиш у неї довгий пухнатий хвіст, який вона загинає на спину аж до голови, коли сидить тихо і розстиляє в повітрі, коли перескакує з дерева на дерево. Передні ноги у білки коротші, ніж задні, тим-то їй зручніш скакати, ніж бігати.

У білки чотири гострих передніх зуби: по два вгорі й унизу.

Передні зуби у білки,—та й у всіх інших гризунів—стираються від того, що білка ними гризе свою їжу і виростають зно-

зу. Як білку посадити в клітку і довго не давати їй нічого гризти, то передні зуби виростуть такі великі, що вона не зможе й рота стулити і з голоду загине. Зуби в білки показують, що їй призначено гризти свою їжу, а не кусати чи рвати. Та й справді часто можна бачити білку, як вона сидить на задніх лапках, у передніх держить горішок, моторно розгризає шкаралупу, виймає зерно й теж гризе його.

Білка робить собі гніздо на деревах по дуплах. У дупло те, наче в комору, понаносить вона горіхів, шишок, усякого зерна, щоб було чим через зиму годуватись. Білка дуже прудкий звірь і не вглядиш, коли вона з одного дерева на друге перемахне. Тільки що була коло тебе, а ось дивись—на десятому вже дереві. На білок полюють узімку, бо тоді в неї хутро краще й тепліше. Влітку вона руда, а взімку—сіра.

Білки часом переселяються з одного місця на друге величезними чередями. Таку чудасію бачили якось у місті Нижнім Тагильську на Уралі. З лісу вийшла велика череда білок і пішла просто в місто. Білок було так багато, що навіть ті люде, що здавна в Сібіру живуть, дивувалися. Білки йшли навпростець, бігли вулицями, скакали через паркани, забігали в хати, у двори, плигали по дахах. Усе місто було повне білок. Звірина це боязка а тепер такі сміливі поробилися, що не боялися ні людей, ні собак,—біжать та й біжать, не спиняючись. Собаки загризали їх сотнями. Люде й собі забивали багато, щоб поздирати шкурки й попродаати. А проте білки видимої смерті не лякалися, а все йшли та йшли з лісу купами зранку до вечора. Минувши місто, білки йшли далі, аж поки доходили до ріки Чусової. Ця ріка широка й прудка дуже, та й вона не спинила білок. Неначе стерявшись, скакали вони у воду, тільки пухнатий хвіст задирали на спину, з усієї сили пливучи до другого берега. Пливли вони чередою.

„Сів я в човен“, оповідав чоловік, що бачив це диво. „поплив на серед череди. Бачу, що де-які білки зовсім знемоглися, притомилися: виткнуться, бідолашна, з води раз і другий, пірне, знову вирне, а там її закрутила й понесла течія. Знесиленим білкам я простягав весло. І як простягну, зараз вони по веслу й злізуть до мене в човен. Маленькі такі та гладенькі,—сядуть на дно та й трясуться. Багато їх до мене в човен отак налізло... Як човен підплив до великого судна, білки позлазили на його й тихо сиділи там куюю, наче вірили, що їх не займуть. Спочивали сердешні! А скоро судно підійшло до берегу, білки зараз повискакували на пісок та й подалися далі. Багато їх загинуло, але й багато переплигло через ріку і пішло далі“.

Так переселялися білки. Було їх тьма—не сотні тисяч, а мільйони. І йшли вони далеко, за сотні миль, переселяючись з однієї країни до другої, з одних лісів до інших.

С. Ефремов.

Вовк та Білка.

Вовк добре закусив козлятком і ліг під дубком відпочити, а білка по гіллям стрибала й упала прямисінько на його. Вовк лапами її схопив та й став питати: „Скажи мені, білко, чого вам, білкам, усе весело, а мені, бідному вовкові, все смутно?“. — „Пусти мене“, відказала білка, „тоді скажу“. Вовк її пустив, бо був на цей раз не голодний. Білка зараз на дерево стрибнула і каже відтіля: „Ми, білки, добрі звірята: нікому ми не чиним лиха, тому нам і весело; ти ж, вовче, кривою живеш, ти робиш лихо і звірові, і людям, оттим тобі і смутно“. Вовк заскреготав зубами, а білка весело стрибнула далі в ліс.

К а ж а н.

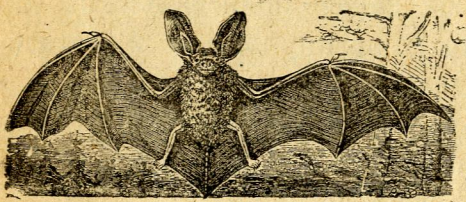
Ото крику нарobili діти в Степановій хаті, як одного вечора влетів вікном кажан та й став літати по-під стелею!

Усі дівчата повтікали зараз, позакривали собі голови руками, щоб їм кажан у волосся не вкрутився. Стара Степаниха хрестилася, неначе побачила нечисту силу. Тільки один Грицько, сміливий хлопець, ухопив прута та й погнався за кажаном, щоб його вбити.

— Що тут робиш з прутом? Що то за крик?—запитав сам господар Степан, увиходючи в хату.

— Кажан, кажан влетів у хату!—кричали перелякані на смерть діти.

— То ви кажана так налякалися? А ти, Грицю, хотів певне його вбити? Ой, нерозумні ви, діти! Боїтесь, самі не знаєте чого.

Сказавши те, батько вхопив плахту, прикрив нею кажана, що заліз був у куток, узяв його в руки та й по-

кликав дітей ближче до себе.

Дітвора, бачучи, що батько держить міцно кажана, обступили батька, цікаво поглядаючи на мале звірятко, що тихо пручалося та тріпалось у батькових руках. Батько сказав:

— Бачте, діти! Як це може бути, щоб чоловік боявся такого маленького створіння? То-ж воно не більше від миші та й схоже на неї: шерсть у його така, як у миші, і зубки теж у його є. Де-які народи так і звать кажана—„миша, що літає“.

— А хіба в його є зуби?—запитав, дивуючись, Грицько, — а я думав, що кажан—то птах.

— Певне, що птах: адже-ж він літає!—обізвалася Катря.

— Який з його птах?—одповів батько, — хіба ти не знаєш, що птахи обросли піррям та мають дзюб, а кажан,—дивись,—має на шкурі волосся і зуби в роті, як собака, кіт, вів та інші тварі, що бігають на чотирьох ногах.

— Але в його є крила, — каже знов уперта Катря.

— Та що з того? — почав знов батько. — Крило крилові не рівня: адже ж і мухи, й метелики мають крила, а ти ж, не скажеш, що й вони птахи. Дивіться, які в кажана крила: зовсім інші, ніж у птахів.

Не вважаючи на те, що кажан пишав, батько розчепірів йому одно крило й показав дітям, що на його крилах нема ні одного пера; передні ноги в його такі, як у всіх чотирьоножних звірят, тільки пальці довгі, а між тими пальцями й боками тіла — тонка болонка. Скоро кажан розставив пальці, болонка натягнеться і з цього робиться неначе крило.

Потім батько показав, що в кажана є й задні ноги з па-зурями, є й хвостик, що теж зрісся болонкою з задніми ніж-ками. Діти побачили тупий носик у кажана, довгі голі вуха, малі очі, сховані між волоссям, і гострі зуби в роті.

— Отже бачите, — казав далі батько, — що це мале звірятко зовсім не таке страшне, як вам казали. То люде повигаду-вали про його всякі нісенітниці: кажуть, наприклад, що ка-жан виплутується в волосся, особливо жінкам; або ще, що він висисає кров з чоловіка, коли той спить. Це все вигадки нерозумних людей. Кажан годується кузками та комашками, такими що літають увечері: він ловить хрущів, метеликів та інших кузок. Ви знаєте, що де більше світу, де ясніше, там завжди крутиться більше комах: як відчиниш увечері вікно чи двері, то в хату до світла налетить їх чимало, а за ними влітає часом і кажан. Він певне добре помітив, що де більше світла, там і пожива для його більше. Підкинь увечері на дворі білу хустку вгору, то побачиш, як зараз летить до неї кажан. Тим-то він і літає над головами тих жінок, що голову криють білою хусткою. Звідси й пішла вигадка, — що він умо-тується в волосся. Неправда й те, що він висисає кров, бо він навіть не має чим висисати. Та нехай хоч один чоловік, хоч-

би з нашого села скаже, чи виссав кажан у його кров; а є цих кажанів у нас в селі чимало.

— А скажіть, тату, що робить кажан удень, бо тоді його ніколи не видно?—запитали діти.

— Кажан літає тільки вночі, вдень спить він де-небудь під стріхою, в дуплі, або в дірі, що знайде в мурі. А спить він сторч головою, зачепившись задніми ногами за бантину чи инше що. Так само кажани сплять і зимою в банях старих церков або в підземних льохах.

— Ото виспляться!—мовив Грицько,—цілу зиму спати,—то не аби-як. А може хоч раз на день збудиться, щоб хоч попоїсти?

— Ні,—відповів батько,—сплять цілу зиму, як неживі й нічого не їдять; та що-ж би вони ї їли, коли зимою нема для їх ніяких комах. Є ще де-які звірі, що сплять зимою; пам'ятаєте,—я казав вам про ведмедя, ховрашка то що? Вони теж сплять цілу зиму.

— Пам'ятаємо, пам'ятаємо!—скригнули діти.

— Ото-ж, бачите,—казав далі батько,—проспавши отак цілу зиму, кажани будяться тільки на весні, як народиться багато комах та метеликів. В кінці весни самиця приводить одно маленьке кажанинятко. Воно зараз же щільно причепиться до грудей матері та так і літає з нею всюди й годуються молоком, ссе її. Так літає мати тижнів з десять; опісля ж кажаниня відчепиться і вже само починає літати та шукати собі їжі. Сили, значить, набралось. Ще скажу вам, діти, що кажан не може знятися з землі, як птиця: щоб полетіти, він завжди кидається сторч головою з чого небудь високого,—воздух упреться в болонку, надме її і зробляться наче крила. Кажан і лазити вміє, зачіплюючись своїми довгими пазурами, але лазить він дуже помалу. Знайте, що кажан дуже корисне звірятко для чоловіка, бо вони вигублюють

усяку шкодливу кузку, комах то-що. Тим-то їх не треба вбивати, а навпаки боронити їх“.

Сказавши це, батько виніс наляканого кажана з хати і посадив собі на руку. Кажан почув себе на волі, зараз же розпнує свої дивні крила і полетів угору шукати собі поживи.

„Дзвінок“.

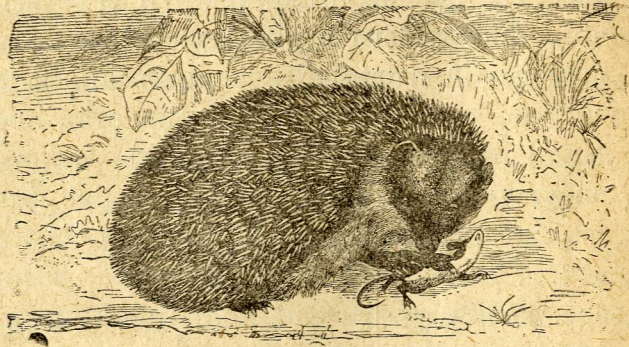
І ж а ч о н.

(З дитячих споминок).

Принесли мені одного разу маленького їжачка—так завдовжки як миш, такий і сивенький, і навіть і трохи не колючий, бо його колючки були ще м'якенькі, як шерсть. Їсти сам він ще не знав і

його годувала таким способом: налію у слоїчок теплої молока, прив'яжу зверху куклу з замші та й суну йому в рот, то він і смоче.

Потім, як підріс він, то став уживати і другий харч: м'ясо, хліб, стручки з гороху і таке инше. Спав він завжди біля мене під ковдрою, навіть і тоді, як зовсім виріс і колючки в його стали тверді і колючі. Але він проти мене ніколи їх не настовбурчував, бо уважав мене за свою матір. Пускала я його по всіх кімнатах; він удень спав, а як прийде вечір, то й почне ганяти по всіх усюдах: усюди нишпорить, де його треба й не треба,—тільки й чути як сопе та тупотять на помості його маленькі лапки, немов підковані підківками. Тільки хто чужий підступить до його, то він зараз увесь настовбурчиться і страшно-страшно за-

хропе—ото щоб злякати (хтось його й боїться!), а то й зовсім скрутиться у колючий клубок і на де-який час не стане видно його сивенької гострої мордочки з гарними чорними очима і чорним носом, як у собаки. Коли-ж я його візьму в руки—він увесь випростається, стане радісінський та м'якісінський, як шовковий, та й ну лащить до мене, мазаться, мов дитина.

Настала осінь. Одного разу їжачок якось пробрався до нас у сінці, щоб іти на горіще, та й давай там в одному кутку рити землю. Нарив чималу купу, натаскав зверху паперу, клоччя, зарився туди у середину, скрутився у клубок і міцно заснув. І так проспав би він усю зіму—як робить багато де-яких других звірят,—і прокинувся на весні, але я, хоч і добре те знала, все чогось боялася, все мені чогось здавалось, що він неживий. То я отже було що-тижня, у неділю, внесу його в кімнату, положу біля себе, то він через кілька годин і одійде, прокинеться. Як прийде вечір і засвітять уже, то я положу їжачка на стіл, поставлю йому в одній мисочці покрайне м'ясо, в другій—молоко, сами всі посідаємо навкруги,—та й почнеться комедія! Їжачок зараз попоїсть м'яса, зап'є його молоком та й ну бігати навкруг стола по краєчку, немов для того, щоб ніжки розпростати. Набігається добре, навіть утомиться, тоді приступить до тата, що сидить у кінці, положивши руки на стіл, стане на задні лапки, уткнеться йому мордочкою під паху і почне смоктати з великим смаком рукава його старенького, сивого суконного піджака, все перебираючи передніми лапками. Оце посмокче-посмокче, та й злизує собі на боки тую слину, що лялася йому немов густою піною. На що і за-для чоґо він те робить—хто його знає! Ми тільки дивилися та реготалися. Як нагуляється й засне, я його знов однесу в сінці і положу на його місце аж до другої неділі.

Так проминула вся зіма. На весні якось взяла я свого

Їжака, як і завсігди, положила біля грудей—не відходить. Перележав кілька днів—усе одно: не прокидається! Я злякалась, винесла його на горід, положила на сонці; він полежав якийсь час, і де дівся,—не знаю. Але всі ми за ним жалкували.

Н. Полтавка.

Три мішки хитрощів.

Біжить лисичка, проти неї їжак.

— Добрий день, їжаче-небораче!—Здорова була, лисичко-сестричко!

— Ходи зо мною до саду їсти винограду.—Ні, лисичко—каже їжак—не піду з тобою, боюся. То господарь хитрий, сілець понаставляв, ще зловлюся.—Не бійся, їжаче-небораче!—сміючись мовила лисичка.—У мене є три мішки хитрощів, то вже я не я буду, коли тебе з сільця не видобуду.—Коли так, то нехай буде й так!

Пішли обое, влізли до саду, наїлися винограду і вже хотіли назад вертатися, аж тут смик! Лисичка ступила необережно та й зловилася в сільце. Сіпнула раз, другий—не пускає сільце.

— Ой, їжаку, братіку—кричить лисичка—Рятуй!

— Як же я тебе, лисичко, порятую? Добувай свої три мішки хитрощів і рятуйся сама.

— Та де там мої мішки!—плаче лисичка, а сама аж тремтить од страху.—Бачиш, скакала через річку і всі три мішки урвалися і впали у воду. Їжаку-братіку, подумай ти, може у тебе де-яка хитрість знайдеться?

— У мене є одна—мовив їжак—та не знаю, чи буде тобі до смаку. Лягай на тім місці, де зловилася, і лежи, лапки від себе відкидай. Господарь побачить тебе і подумає, що ти вже нежива.

Послухала лисиця їжакової ради, притаїлася, лежить бундів давно згинула. Прийшов господарь, побачив її, відсилив з сільця, а лисиці тільки того й треба було. Як не дасть ногам знати, як не чкурне, лиш зашелестіло в бур'янах.

Минуло кілька день, біжить знов лисичка, проти неї їжак.

— Добрий день, їжаче-небораче!— „Здорова була, лисичко-сестричко“.— Ходи зо мною до саду їсти винограду.— „А не страшно, лисичко, після позавчорашнього?“

— Е, що там! У мене є три мішки хитроців, яюсь вимотаюся.

Пішли обое, наїлися винограду і вже хотіли назад вертатися, аж тут смик! Їжак-неборак яюсь недодивився та й спіймався в сільце.

— Ой, лисичко-сестричко! — кричав бідолаха—здобувай свої три мішки хитроців і вимотуй мене із зашморга.

— Ой, небоже!— каже лисичка—пропали мої хитроці всі до одної. Скакала через річку і всі три мішки бовгнули в воду.

— Видно вже Божа воля така, що тут мені вмірати. Ходи, лисичко-сестричко, обіймімося на прощання!

Лисиця обняла їжака, хоч і як то було їй несмачно. Але ж неборак на смерть лагодиться, то як же не вволити його останню волю.

— Поцілуй мене, лисичко-сестричко, в самі уста,—просив їжак.—Адже ж ми вік звікували, як брат з сестрою.

Нахилилася лисичка до їжака, щоб його поцілувати, та ледве доторкнулася своїм язиком до його уст, а їжак тільки кланц! Ухонив її зубами за язик та й держить. Що вже лисиця крутилася, вертілася, їжак держав зубами за язик, поки не прийшов господарь. Побачивши, що їжак спіймався в сільце і держить лисицю за язик, він роземіявся, забрав лисицю, а їжака пустив на волю.

Олень північний.

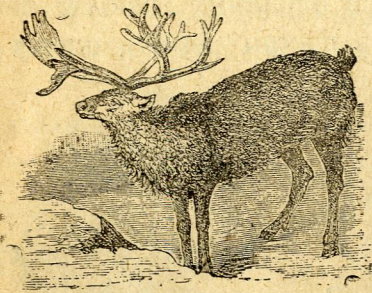
Як у нас кінь або віл, так на далекій півночі олень. Олень дає північній людині і їжу, і одержу, й хату; шкурами його чоловік торгує і платить податі. Молоко оленяче дуже сите й дає багато масла; з молока ще роблять спирт; м'ясо з оленів смачне і наїдку з його багато; з рогів оленячих північні люди виробляють ножі, ложки, голки; з шкури шують одержу і шивають її оленячими жилами замість ниток, шкурами часто вкривають і хати свої. Нарешті на оленях їздять. У свої високі легенькі санчата північні люди запрягають по кілька оленів і вони прудко везуть ці санчата по снігу. Словом, як-би на півночі не було оленя, то чоловікові там зовсім не можна було-б жити,—був би він і без їжі, і без одержу, і без хати, і поїхати нікуди не міг-би. Інша худоба не видержала-б північної довгої та холодної зими.

Олені бувають і дикі, але тепер трудно вже зустріти дикого, не освоєного оленя. Дорослий олень заввишки буває аршинів з півтора, в довжину—аршинів зо два з половиною. На голові у оленя пишастяться гільчасті роги. По рогах і пізнають, якого віку олень, бо на кожному рогові на другий рік виростає дві гильячки, на третій три,—скільки гильячок на рогові у оленя, стільки йому років.

На півночі люди держать оленів цілими чередами; заможня людина має по кілька тисяч штук, і достаток там лічать на оленів. Олені добрі тим, що вони самі собі шукають їжу, а щоб вони не порозбігались, то кілька їх штук прив'язують: коло прив'язаних будуть пастися й інші олені і вже не покинуть своїх товаришів. Їдять вони білий мох (ягель) та рос-

лину, що зветься лишай. Та більш на півночі нічим оленеві й поживитись, хіба що влітку листям з дерев, але і дерев там небагато, та й літо не довго стоїть. Узімку олені дуже худнуть, бо важко їм собі їжу здобувати з-під глибокого снігу. Достаючи мох, вони розбивають своїми ногами сніг і кригу.

Є ще й друге лихо для оленів: влітку коло моря плодиться страшна сила отих ворогів усякої худоби: комарів та гедзів. Цілі хмари цих лютих комах вилітають на весні та влітку, і сідаючи на спину оленям, кладуть у густу шерсть їм свої яечка. Незабаром з яечок тих вилазять гробачки, прокусують

дірочки в шкурі у оленя, забираються під шкуру і там живуть. Од цих непроханих гостей уся спина у оленів буває в жовнах та гулях і страшенно свербить. Олені так чухаються тоді, що до крови розчухують собі спину; заходять у воду по саму шию, не їдять нічого. Гробачки ці потрохи виростають у оленя в тілі, жовна розпадається, гробачок падає на землю й робиться лялечкою; за кільки тижнів лялечка перевертається знов на комаря чи гедза, що може літати й класти свої яечка. Від цих лютих комах страшна сила оленів гине. Щоб хоч трохи зарятувати оленів, їх на літо заганяють як найдалі від моря на південь, де тієї мошки менше. В-осени олені знову вертаються в рідні місця, і там перебувають зиму.

С. Єфремов.

Т и г р.

Хто б подумав, що великий, страшний тигр—близький родич нашій звичайній кішці? А так воно справді і є. Кому доводилось бачити тигра, (а побачити цього звіря у нас

можно тільки по звіринцях, бо—хвалити Бога—в нас вони не водяться), той відразу пізнає в йому щось таке, що нагадує кішку. Так само він витягує і втягує свої довгі, гострі пазурі, так само спину вигинає; так само на всі боки махає своїм довгим хвостом; так само то заплющує, то розплющує—свої зеленкуваті очі і так само прудко, в один

мент кидається на здобич, як і звичайна наша кішка. І на масть він такий, які часто бувають кішки: рудий з темними смугами. Чим різниться тигр од кішки, то це своїм зростом: великі тигри часто бувають з сажень завдовжки і більш аршина заввишки. Тигр страшенно прудкий, меткий та жвавий звірь; як блискавка, кидається він на здобич і одразу забиває її своєю дужою лапою. Нікого він не мине, чи звіря, чи людину—усякого сам перший зачепить, хоча й не голоден буде на той час. Це найстрашніший і найлютіший з усіх хижих звірів, і де він водиться, там нікому не буде спокою, там усе аж тремтить з жаху, зачувши про його. Страшенну шкоду він робить людям, забиваючи і людей, і худобу. Коли люде і наважаться вбити тигра, то на влови виходять цілою громадою, та й тут без нещастя рідко коли буває. Вбити його не легко: скільки людей покалічить він на смерть, поки нещастить йому смерть заподіяти. Водиться цей лютий звірь найбільше в південній Азії, по густих лісах, отих кущах та нетрях непролазних.

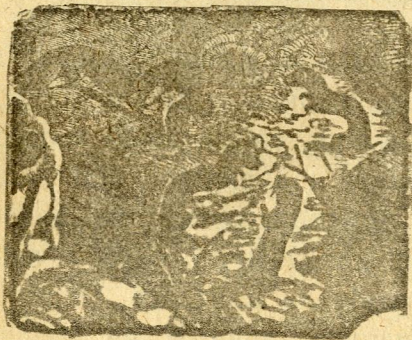
Є ще кілька хижих звірів, однієї з тигром породи: ягуари, кугуари, леопарди, пуми та інші. Всі вони те-ж люті, але не так великі й дужі як тигр.

С. Ефремов.

Л а с к а.

У садку біля стіни живе проворна ласка. Довга-предовга нора веде у її кімнатку, де на м'ягкій травичі сплять її діти. Люде не займають ласки, бо вона виловлює шкідливих мишей. Найде вона мишачий слід, то так і кинеться по йому і вже безпремінно знайде норку, та так зразу туди і лізе, хоч би яка вузька не була.

Ловкий звірок: спинка руда, а черевце і шийка білі, як

сніг; і маленька ж вона, завдожки буде на четверть, а завширшки хіба на два пальці. От гріється вона собі так, та инший раз і закунає, а тут де не візьметься страшенний шуліка: кругляє, кругляє над двором і над садком, визирає добичі, а далі мов стане—тільки крилами злегка маха: от він набачив

ласку, та так тобі, як стріла і метнеться вниз. Не вспіла ласка і окрутнуться, як шуліка вже держить її у кігтях.

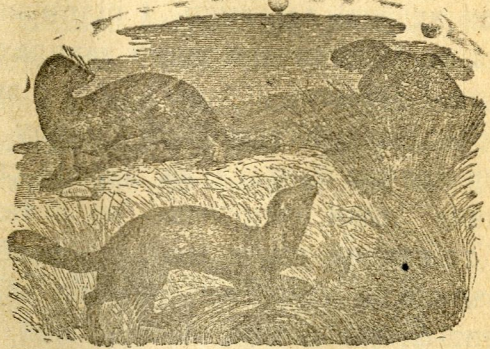
І несе шуліка ласочку високо, високо; вона бідна б'ється, тріпається. Та де їй манесенькій тягаться з дужим шулікою! Та ні ж бо! Не дало ласці сили, так за те дано хитрості: простягла вона свою довгу шийку і вгородила свої гострі зуби шуліці у крило. Як грудка упав він на землю опустив крило, розправив кігті і весь у крові потяг помаленьку, щоб де сховаться. А ласочка притьмом кинулась до своєї норки.

„Веселка.“

Т х і р.

Навідавшись ранком до курника, часто можна бачити нічну роботу свого лиходія: кілька курок лежить без голів, кров з їх виссано, яйця побито і повиццвано. То тхореса ро-

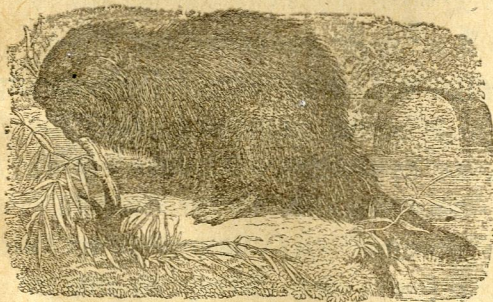
бота. Звір це невеликий, з кішку завбільшки, тільки низший і тонший, та за те лютий харчиз, сміливий; любить він їсти теплу ще кров маленьких звірів та птахів. Тим то він ніколи не їстиме того, що забив, а відірве тільки голову, вип'є кров, з'їсть часом мозок та й покине усе останне. Окрім курей хопав він і інших птахів,—наприклад индиків,—а з чотириногих кріликів, мишей, пацюків. Зуби він має дуже гострі. Пазурі у його такі міцні і тхір такий дужий в лапах, що часто і чималий пес його не візьме. Все тіло у тхора тонке, гнучке, моторне; голова маленька, тим то він пролазить навіть у найменчі діри. Шерсть на йому густа, на масть темна; хутро з його тепле, гарне і його вживають на кожухи. Живе тхір здебільшого в старих соломах, по загатах то-що.

С. Єфремов.

Б о б р.

Бобр трохи більший від великої кішки; на масть він темний, шерсть аж полискується, так сріблом і одсвічує, і дуже м'ягка; на губах довгі вуси; зуби кріпкі і гострі. Лапи у бобра з п'ятьма пальцями, на задніх є полотенце, мов у качки, тим то він дуже гарно плаває. Хвіст

у його довгий і на кінці наче лопаточка. Бобр—се напів во-

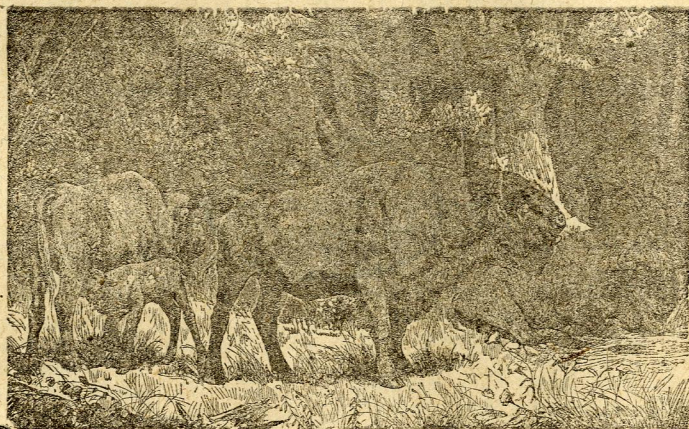
дяний звірок: завжди живе коло річок цілими громадами, чередами. На воді вони будують свої хатки і роблять се отак: попереду за все роблять греблю,—у, поперек річки кладуть дві здорові деревини, і підпирають їх неначе палями, стовпами. Поміж деревинами закидають все місця гільками, камінням і глиною; поверх греблі рівненько утоптують землю. Посередині греблі роблять чималу дірку,—се для того, щоб вода проходила тудою і не зірвала самої греблі. Коло греблі, неначе улики, стирчать з води хатки бобрів, зроблені з дерева і глини; верх у хаток замазаний зовсім глиною, щоб вода не залила, а двері зроблено під водою: пірне бобр у воду і опиниться в своїй хатці. В кожній хатці є кілька дверей, се для того, щоб при якій небезпечности тікати було зручнійше. Маленький звірок се, але він дужий тим, що живе громадою, тим-то, помагаючи одно другому, і можуть вони і річку перегатити і хатки собі збудувати. Шкурки бобрів дуже дорогі і з них роблять кожухи і багато бобрів виловлюють для їх шкур. Перше бобри водились мало не коло кожної річки, у нас на Україні вони, кажуть були скрізь на Дніпрі, але тепер чисто перевелися. Можна їх найти тепер тільки в таких місцях, де живе мало людей, як от в Америці, Сибірі то що. Їдять бобри кору дерев і в літку роблять великі запаси їжи на зиму.

Ів. Спілка.

З у б р.

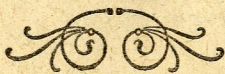
В Гродненській губернії, недалеко міста Пудожа простяга на великому просторі (з сотня тисяч десятин) ліс густий та темний. Поріс він на грузькому, болотяному ґрунті і в де-яких місцях зовсім непроходний. Се уславлена Біловіжська пуца—невеличкий останок тих непролазних лісів, що колись то давно укривали чисто всю Литву. Гарні, дорогі дерева ростуть в сій пуці: дикі буки, піхти, каштани, липи та ясени—широко роскинули свої довгі віти; берези, тополі

та осики полізли високо у гору, а над ними витикаються віковічні дуби та сосни. Сила усякого штаства лісового і болотного, звіря дикого живе в отьому лісі, а між ними диво пуці—зубр. Зубрів було колись багато,—по всій Європі водились вони, а тепер zostались тільки отут в пуці, бо тут заказано їх зводити. Зубрів і тут тепер не багато; вони усі перелічені; за ними доглядають і на зіму кладуть для них стирти сіна у лісі. Сам зубр породи бичачої: на голові має

роги, а на коротких і тонких ногах—дві ратиці. Перед у його вищий і товщий, ніж зад; на шії висить довга кудлата грива, а під нижньою губою борода сторчить. Голова і шия короткі, лоб вигнувся дугою вперед. Сила у його дуже велика: своїми рогами він вивертає з корнем дерево в четверть завтовшки, а тонші граючись вириває і підкидає до гори. Тихий і спокійний, він ніколи сам не кидається на чоловіка, а як розсердиться, то стає дуже лютий. Чим далі, зубрів стає все менше і, може, пройде ще кілька часу, і вони зовсім переведуться.

К. Гамалія.

Зміст.

	Стор.		Стор.
I.			
Ранок. Я. Щоголів	3	Угадайте. Л. Глібов	37
Хата. Я. Щоголів	—	Розумний чоловік	38
Спить мій малесенький. О. Олесь	4	Учений син	—
Мати. В. Грінченко	5	Музика. Л. Глібов	39
Нова Хата. М. Коцюбинський	—	Підкова	40
Люба дитина. „Казочки“	6	Осел і хазяїн. Л. Глібов	—
Мати. І. Маносюра	7	Осел і соловей. Л. Глібов	41
Чайка. Пісня	—	Дівчина Галя. Народня пісня	42
Два сини. М. Вовчок	—	III.	
Добра дитина	9	Веснянка. Л. Глібов	43
Галя. Пісня	10	Весна. М. Чернявський	—
Харита. М. Коцюбинський	—	На весні. М. Коцюбинський	44
Ведмідь. М. Вовчок	13	Десна	—
Дід. Т. Шевченко	18	Весняна праця. В. Самійленко	45
Няня. Я. Щоголів	19	Ратай. С. Комисський	—
Удовине щастя. Народня пісня	—	На Великдень біля церкви. Г. Барвінок	—
Сирота. І. Лесіцький	—	Писанка. Л. Глібов	46
Одинока. Народня пісня	21	Літнього ранку в жнива. О. Комисський	47
Кому більш	—	Теплим ранком	49
Сирота. О. Комисський	22	Женці. Народня пісня	—
Найгірший сирота	—	Косовиця та жнива. Г. Барвінок	—
На заробітки. П. Граб	23	Косарі. Я. Щоголів	51
Наймичка. Т. Шевченко	—	Чого найбільше бажають у селах. М. Сумцов	52
У чоботаря. В. Грінченко	24	Зелені святки. Маруся Н.	54
Пастушок. Т. Шевченко	—	Ніч під Івана Кудала. Я. Щоголів	55
Старець. С. Руданський	25	Літнього вечора. М. Коцюбинський	—
Рідний куток. Т. Шевченко	—	Вечірня пісня. В. Самійленко	56
Село. І. Лесіцький	—	Ніч у селі. М. Чернявський	57
Вігряк	27	Зоряно. Г. Григоренко	—
На хуторі. Г. Барвінок	28	Осінь	58
Позкинутий хутір. Я. Щоголів	29	Осіньний вітер. В. Забіла	59
II.			
До школи. П. Граб	31	В-осени	—
Школяр. А. Тесленко	—	Осінь у селі. Г. Франко	—
Невчениця. І. Франко	32	Зима. М. Коцюбинський	60
Вчїться, діти. Я. Щоголів	33	Зима. А. Воданко	—
Шана й дяка. В. Грінченко	—	Дитячі іграшки. О. Воданський	61
Як мене „заучували“. О. Комисський	34	Сніг. О. Пчілка	—
Як почали виажки дружити. П. Метовіана	36	Два мороза. В. Грінченко	62

	Стор.		Стор.
Завірюха. Я. Щоголів	67	Петрусів сон. М. Левіцький	84
Вечір. Я. Щоголів	—	Вовк та ягня. Л. Глібов	90
Колядка. Я. Щоголів	68	Облава За Л. Толстим	91
Щедрівка. Л. Глібов	—	Лисиця і ховрах. Л. Глібов	93
		Лисиця та вовк. Базилевич	—
IV.		Лис. С. Єфремов	94
Корова. „Веселка“	69	Заяць. „Веселка“	95
Гей, бики. С. Руданський	70	Заяць і жаба	97
Робочий кінь. Народне оповідання	71	Лев на облаві. Л. Глібов	—
Собака й кінь. Л. Глібов	72	Мишка. За М. Богдановим О. К.	98
Собака та дитина. С. Левко	73	Білка. С. Єфремов.	101
Прохожі та собаки. Л. Глібов	74	Вовк та білка	103
Нюх у тварин. В. Грінченко	75	Кажан. „Дзвінок“	—
Орел і кішка	—	Іжачок. Н. Полтавка	107
Мурко й бурко. І. Франко	76	Три мішки хитрощів. І. Франко.	109
Свиня. „Веселка“	78	Олень північний. С. Єфремов	111
Перли й свині. Л. Глібов	—	Тигр. С. Єфремов	112
Овечка. „Дзвінок“	79	Ласка. „Веселка“	114
Ягня. Л. Глібов	80	Тхір. С. Єфремов.	—
Чабан. Я. Щоголів	81	Вобр. І. Спілка	115
Доморослі музика. Бр. Грім	82	Зубр. К. Гамалія	116

1р 20к.

Зруб 51 коп
(1986)

295

Міністерством Освіти визнана придатною
для шкільного й позашкільного вжитку.

Для змотів і кингарень

Ціна ~~6 грн~~ 9к

без знижки.

ВИИШЛА З ДРУКУ:

О. Білоусенко „Вінок.“ Читанка перша.

Ціна 9 гривень 20 шагів без знижки.

ДРУКУЄТЬСЯ:

О. Білоусенко „Вінок“. Читанка друга. Випуск II.

СКЛАД ВИДАННЯ:

Нелтава, Свілка Споживчих Товариств (Котляревська вул, бувш. маг. Буришкіна, що біля пошти).

295

рл

Вінок.

Питанка друга.

уложив

О. Білоусенко